

«ОДОБНОМА»

Билал АМИНОВ, Тўлқин РАСУЛЕВ

АЖДОДЛАРИМИЗ НИДОСИ

Тошкент „Адолат“ нашриёти

1993 й.

Элшунос олим Билол Аминов ва таниқли журналист Тўлқин Расуловларнинг «Аждодларимиз нидоси» рисоласида ҳаёт гултожи бўлган инсон улуғланади, ўлим ва ҳаёт ҳақида сўз юритилиб, марҳумлар билан боғлиқ урф-одатларимиз, миллий қадриятларимиз тўғрисида баҳс юритилади. Шунингдек юқоридаги мавзуларга монанд ҳадислардан намуналар берилган. Рисолани ўқиган ҳар бир китобхон чуқур тафаккурга бориб, мулоҳаза қилади ва тириқлар билан бир қаторда марҳумлар ҳақида ҳам қайғурмоқлик зарурлигини англаб етади.

Аминов Б., Расулов Т.

Аждодларимиз нидоси.— Т.: Адолат, 1994.—64 б.

1. Автордош.

Аминов Б., Расулов Т. Эҳтиродков.

ББК 63.5

А 4702620201—033
(04)—93 —эълонсиз—93

© Адолат, 1993

Азизу авлиёлар, саҳобалар мақбараларини, қутлур қадамжоларни зиёрат этмоқни ҳам фарз ҳам қарз билур эдим. Қайда бўлмай, зиёратгоҳлар олдида ордан тушиб, таҳорат олгач, яланг оёқ билан бориб, зиёратни ўринлатдим.

Аркону давлат, барча мулозимларим ҳам зиёратгоҳларни ана шундай тавоф этмоқни одат билишди.

АМИР ТЕМУР

ИНСОН — ҲАЁТ ГУЛТОЖИСИ

(Сўзбоши ўрнида)

Инсон — бу ёруғ дунёнинг азизу мукаррам хилқати, ҳаёт гултожиси, жонзодлар ичида сарвари. Оллоҳ таоло бандасини яратаётганида «Менинг Ердаги халифам (ўринбосарим) бўлади», деб улуғлаган. Одамзод шундай мўътабар шарафга муяссарлиги учун қадр-қиммати эъзозу эҳтиром этиб келинади.

Инсон ҳаётга бир марта келади, яшайди, камолга етади, меҳнат-машаққатлар билан бахт-саодатини яратади, одамларнинг ҳам, ўз умрини ҳам яшнатади, яхшими-ёмонми хотира-ёдгорликлар қолдириб, охири дорулфанодан дорулбақога мангу риҳлаг қилади. Зеро, доно халқимиз: «Улим ҳақдир» деб ҳақиқат нақлини айтиб қўйибди. Ажал ҳеч кимни — шоҳни ҳам, гадони ҳам, эркагу аёлни ҳам, гўдагу кексани ҳам аямайди, вақти қазоси етганда ҳамма ҳам бандаликни бажо келтиради, ундан ҳеч ким қочиб қутулолмайди, бу тақдир азалнинг ҳукми.

Ўлим ва ҳаёт икки кўздек ёнма-ён турар экан, умрнинг ҳар дақиқасидан (чунончи, умр жуда ҳисоб-китоби билан берилган) тирикликдаги бурч-вазифаларни иложи борича тўлиқ амалга оширишга, одамларга яхшилик қилишга, яхши ном учун савобли ҳотира — ёдгорликлар қолдиришга эзгу нияту шижоат билан енг шимармоқ даркор.

Одам дунёдан ўтгач, унинг руҳи-покини шод этиш учун турли таъзиялар, маърака ва маросимлар ўтказиш, марҳумнинг номини яхшилик билан эслаб туриш, хотирасини асраб-авайлаш халқимизнинг олижаноб фазилати, умуман тирикларнинг муқаддас бурчидир. Тарих силсилаларида синалган мана шундай энг яхши миллий анъаналаримиз, расм-русулларимиз, урф-одатларимиз Шўролар даврида камситилди, кўплари таъқиқлаб қўйилди ва онг-ғуруримиздан чиқариб ташлашга ҳаракат қилинди. Халқимиз бахтига Шўронинг зулмат пардаси парчаланиб, она Ўзбекистонимизда Мустақиллик қуёши порлади, Президентимиз Ислом Қаримов оталигида тез вақт ичида катта маънавий ишларни амалга ошира бошладик.

«Сўнгги йиллар мобайнида биз тарихимиз, динимиз, маданиятимиз ва маънавий ўтмишимизни ўрганишда муайян ишлар қилдик,— дейди халқ сардори Президентимиз. — Тарихий, диний рисоаларни нашрдан чиқардик. Урф-одатларимизни, миллий маросимларимизни кенг тарғиб этдик. Борлигимизни, бойлигимизни, қадриятларимизни дунёга аён қилмоқдамиз. Ана шулар эвазига халқимизнинг қаддини ростлашга, ҳақиқий миллий ғурурни тиклашга эришяпмиз... Халқимизнинг миллий онги, ғурури ўсиши билан муштарак ҳолда дунёқараши, тафаккури ҳам янгиланмоқда».

Чиндан-да, миллий онг ва ғурур ўсиши билан инсоннинг маънавий дунёқараши янгиланиб, такомиллашиб, давр шароитлари битан уйғунлашиб боради. Тарих шохидки, сўнгги ўн йилликлардаги «маданий тараққиёт» тириклар маънавий оламини қашшоқлаштирибгина қолмай, марҳумлар руҳи-покига адо этиладиган урф-одатларимизни ҳам ўзгача «қолип»га солиб юборди. Биргина мазористонларимиз аҳволотига назар-эътибор қилсак, қабристонлар қаровсиз қолганлигини, уларнинг кўплари очилиб ва бузилиб марҳумлар руҳи безовта қилинганлигини, қадамжизийэратгоҳлар атрофида маданий-маиший бинолар ноўрин қурилганлигини, улуғ алломаларнинг мақбаралари хароб бўлганлигини, Оврупо маданиятига эргашиб деярли ҳамма қабрларга турли шакл-шамойилда тошлар қалаб ташланганлигини, уларнинг кўпи қаровсиз ётганлигини, бир сўз билан айтганда миллий файз-тароват йўқотганлигини ғураимиз.

Ойдек равшанки, Ислом дини шахсга сифинишни инкор этади. Шўролар даврида дин таъқиқланиб, баъзи «даҳо»лар шахсга сифинишни чучоном авж олдирилди, ҳаммаёқни фойдасиз ҳайкаллар бўшиб қетди, чиллаки чиллакини кўриб чумак урганидек, қабристонларда ҳам марҳумлар устига мрамор тошлару, сурату ҳайкаллар қўйиб гулдуракдан кейинги кўзиқориндек жуда

авж олди, айниқса шаҳарлардаги қабрлар баҳайбат тошзорга айланди, ниҳоят бу иллат жамиятни ва унинг маънавиятини худбинликка олиб келганини ҳаёт ўзи кўрсатди. Мозорларда маълум ерни панжаралар билан ўраб олиш, «ўлмасдан» олдин жой банд этиш, ҳатто ҳайкалини ўрнатиш каби бузуқ эътиқодлар юзага чиқди. Қадимда ҳам кишиларнинг соддалигидан фойдаланган «олий зотлар» ўзларини ҳар хил йўллар билан Худо даражасига кўтариб, охир-оқибатда ҳалоқатга йўлиққанлар. Тарих яна шоҳидлик берадики, баъзи бир пайгамбарлар ва яхши кишилар вафотидан кейин қавмлари уларни худо деб эълон қилганлар, сағаналар қуриб, ҳайкаллар ўрнатганлар. Шу тариқа одамларда Оллоҳ ўрнига ўзлари қўллари билан ясаб олган турли бут ва санамларга ибодат қилиш одат-майли тугилган. Бу бузуқ эътиқодни Ислоом дини эҳтиётлик билан муолажа этади. Пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом Маққа шаҳрини фатҳ қилганларида Каъба ва унинг атрофидаги 360 санам (ҳайкал-худо) ларни парчалатиб ташлаганлар, қабрларга тош-сағана ва ҳайкал ўрнатишни гуноҳ ҳисоблаганлар.

Оллоҳ таоло бандаларига Қуръони карим китобини нозил қилиб, пайгамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламни юбориб дунё ва охират кўрсатмаларини аниқ-тиниқ баён этиб берган. Пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом дастлаб қабрлар зиёрати ширкка олиб келгани учун буни манъ этганлар, лекин кейинчалик ўлим ва ҳаётнинг, қабристонларни зиёрат қилишнинг одамлар туриш-турмушида катта ибрат кучи борлигини, бу ибрат дунё ва охиратни эслатиб туриши туфайли ўз ҳадисларида: «Мен сизларни қабрлар зиёратидан манъ қилувдим, энди зиёрат қилинлар, қабрларни зиёрат қилиш ўлимни эсингизга солади», деб марҳамат қилганлар.

Ҳаёти-дунёда бутун умрини ҳалоллик, поклик, одиллик, мардлик, эл-юртига ихлос-эътиқод қўйиб яхшиликлар қолдирган марҳумларнинг хотираларини асраб-авайлаб, қабрларини покиза-сарийшта этиб, руҳларини эслаб турмоқ инсоний фарзини ва қарзимиздир. Шу маънода ҳурматли элшунос олим Билол Аминов ва талантли журналист Тўлқин Расулевларнинг «Аждодларимиз нидоси» рисоласи ўзининг мазмун-маантиқи билан Мустақил Ўзбекистон давлатини бунёд этаётган айни шу давр шароитимизда жуда-жуда зарурдир. Рисолада, биринчи навбатда, инсон улуғланади, ўлим ва ҳаёт ҳақида сўз юритилиб, марҳумлар билан боғлиқ урф-одатларимиз, миллий қадриятларимиз тўғрисида баҳс очилади. Шўролар даврида ҳидоят йўлидан чекиниб, залолат йўлига кириб кетилганлиги ишончли далиллар билан исбот этиб берилади.

Диққатга моликлиги шундаки, рисоланинг тили ширин, ҳазин куй тинглагандек ҳаяжон ва эзгу ҳислар билан ўқилади, унда ўртага ташланган масалалар ўқувчини чуқур мулоҳазага чўмдиради. Ўзингиз ўйлаб кўринг: марҳумлар қабрлари устига баҳайбат тош қўйдиришга ёки темир-чўян панжаралар билан ўратишга муҳтожми?! Йўқ, албатта! Уларнинг номларини, солиҳ ишларини

эслаб, руҳи-покларига икки калима Қуръон тиловат қилиш, қабри вақти-вақти билан ўт-ўлан, хас-хашакдан тозалаб, атрофига гул-чечаклар экиб, саранжом-саришта қилиб қўймоқнинг ўзи жуда катта савоб, марҳумга чексиз ҳурмат-қу! Қабрларга қаланган тошлар учун беҳуда сарфланган беҳисоб маблағларни марҳумларимиз тирикликларида орзу қилиб етолмай қолган эзгу ишларга, етим-есир, бева-бечораларнинг оғир шароитларини енгиллатишга, кори-хайримизга харжласак нақадар савоб бўлади!

Авлодлар руҳини шод этиш, тирикликда эзгу ишларни амалга ошириш, икки дунё саодатига эришиш ҳақида рисоладаги шу тахлит ўткир фикр-мулоҳазаларни мутолаа қилар экансиз, беихтиёр мушоҳадага бериласиз, қалбингиз нурга, онгингиз эзгу туйғуларга, дилингиз ҳусну ниятларга тўлиб тошади. «Аждодларимиз нидоси» шундай хислат-фазилатли китоблигига имон келтирасиз. **Эзгуликни** нафис ифодалаб, мисоллар орқали таъсир этадиган китоблар фойдали билимдир.

Ҳаммамизга Оллоҳ ҳидоят йўлини ато этсин!

Ҳаммамизга солиҳ ниятларимиз йўлида авлод-аждодларимиз руҳи мадаккор бўлсин!

УБАЙДУЛЛА ҲОЖИ УВАТОВ, шарқшунос олим.

КЕЧИРИМ СЎРАШ ҚАЛИМАСИ

(Калиман истиффор)

*Эласин руҳимни авлодим десанг,
Утган авлодингни ҳамиша ёд эт.*

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. «Оллоҳ таоло ғойиб нарсаларни ҳам билувчи, айбларимизни яширувчи, гуноҳларимизни кечирувчи ва дилларимизни очувчи зотдир». Шунинг далласида қўлимизга қалам олиб марҳум ва марҳумалар ёдини эслашни, уларнинг қабрларини ободу зиёратгоҳ қилишни, руҳларини хотирлаб тавоф этишни, айни пайтда ислом ақидаларига зид бидъатларни дилимиздан чиқариб ташлашимизни зикр этдикки, бунинг учун ҳақ таолодан, руҳ-арвоҳлардан илтижо билан кечирим сўраймиз. Ақл-заковат эркин қанот ёзиб бирор нуқсон-гуноҳ содир этган бўлсақ, Роҳманнинг ўзи кечирсин, ҳаммамизни марҳумлар руҳи-арвоҳи қўлласин.

МАРҲУМЛАРНИ ҲАҚОРАТ ҚИЛМАНГ

Дунёда жамики нарса жуфт яратилган: Осмон ва Ер, Қуёш ва Ой, кеча ва кундуз, она қорни ва қабр, ҳаёт ва ўлим, бешик ва тобут... Эҳ-э, қодир табиатнинг бундай мўъжизаларининг сон-саногии йўқ. Туғилмоқ ва ўлмоқ ҳам ҳақ. Яхшилик ва ёмонлик ҳам эгизак. Чақалоқ туғилганда ҳамма шодланиб кулади, у эса инглаб йиғлайди, ошини ошаб, ёшини яшаб ўлганда ҳамма йиғлайди, у эса жим, дунёдан кетди, яхшими, ёмонми — яшаб ўтди.

Зотан, муқаддас Қуръони каримнинг «Мулк» сураси 1 ва 2-оятларида бу ёруғ дунё бандаларининг синов-имтиҳондан ўтадиган диёри эканлиги уқтирилади:

«1. (Барча оламлар) подшоҳлиги ўз қўлида бўлган зот — Оллоҳ баракотли-буюқдир. У барча нарсага қодирдир. 2. (Эй инсонлар, У) сизларнинг қайсиларингиз чиройлироқ-яхшироқ амал қилувчи эканлигингизни имтиҳон қилиш учун ўлим ва ҳаётни яратган зотдир. У қудратли ва мағфиратлидир».

Исломшунос олим Алоуддин Мансур мазкур калималарга изоҳ бериб айтадики, ушбу ояти каримада ўлим сўзи ҳаёт сўзидан муқаддамроқ келтирилишига сабаб, ўлим калимасининг мазмуни ҳаёт калимасининг маъносидан теранроқ, қамровлироқ эканлигидир, чунки ҳаёт сўзи мана шу ўткинчи дунёда яшашнинг бошланишини билдирса, ўлим сўзи охират диёридаги мангу ҳаётнинг бошланишини англатади. Демак, ўлим юзаки қараганда ҳаётнинг интиҳоси бўлиб кўринса-да, аслида у мангу ҳаёт ибтидосидир. Шундай экан, дорулфанодан дорулбақога риҳлат қилган банданинг ҳаққини қай тарзда адо этмоғимиз лозим бўлади? У, бу имтиҳон диёрида яхшиликлару эзгуликлар қилганми ёки икки дунё бадбахтлигига дучор бўлганми, қатъий назар мўъмин-мусулмонга қай тариқа баҳо берилади?

Биз мусулмонларда, одатда майитни қабристонга олиб бориб лаҳатга қўйилгач, марҳум ҳақида: «Фалончи қандай одам эди?» деб сўралади, шунда ҳамма барабарига: «Яхши одам эди» деб овоз беради, мана шу шаҳодат туфайли марҳум яхши ёрлик олиб, яхши номда бу ёруғ олам билан хайрлашади.

Мусулмончилик удумига кўра, инсон улуг фазилатлар эгаси бўлиб, дунёда яхшиликлар қилиб ўтмоғи, икки дунёсининг саодатини тириклигида ўйлаб яхши ном қолдирмоғи ва оллоҳ таоло ҳузурига пок бормоғи керак. Расм-русумимизга кўра, вафот этган одам ким бўлишидан ва қандай гуноҳлар қилганидан қатъий назар, «яхши одам эди» дейилади, чунки мусулмон мусулмонга меҳр-муҳаббатли ва раҳм-шафқатли бўлади. Одамлар томонидан бундай шоҳидлик берилишининг яна кўпдан-кўп сабаблари бор. Мана, улардан асосийлари:

Биринчидан, одам боласи дунёга онадан пок туғилган. Набий саллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ҳар бир бола табиатан мусулмон бўлиб туғилгайдир, бироқ ота-онаси уни, ҳайвон боласини ҳайвон қилиб тарбиялагандек, яҳудий ёким насоро, ёҳуд мажусий қилиб тарбиялагайдир. Айтинг-чи, сизлар ҳайвон боласининг бирор азбоси (шоҳи, бурни, қулоғи) кесик ҳолда дунёга келганини кўрганмисизлар?»— деганлар. Яъни оламга мўмину мусулмон бўлиб келган инсон тарбия, таълим, одоб ва феъл-атвор фазилатларини ота-онадан, катталардан ўрганиб, жамият тартиб-қоида-сига мосланиб, муҳит-шароитда ўз ҳаққи-насибасини топиш дарди билан инсон қадар умр кечиради.

Иккинчидан, одам боласи фақат ўзи учун эмас, ўзи билган билмаган ҳолда кўпчиликка наф-манфаат етказиб яшайди. Яхшиларнинг шарофати ўзларига ҳам, одамларга ҳам бахт-саодат келтиради, икки дунёлари ободу шод бўлади. Ёмонлар эса ўзларига касофат, одамларга офат етказиб, икки дунё бадбахтлигига гирифтор саналадилар, шунда ҳам уларнинг ёмон одатлари-ю, гуноҳларидан одамлар ибрат оладилар, чунки биров қилаётган ёмонлик ва гуноҳдан ҳазар этмоқ ҳам одоб илмига киради.

Учинчидан, одам боласи қониди хато қилмоқ, гуноҳ иш содир этмоқ, янглишмоқ, айбга йўл қўймоқ одати бор. Аллома-ю уламолар зикр этганларидек, бандаси янглишади, айб қилади, фақат, беайб — Парвардигор. «Субҳаналлоҳи, вал ҳамду лиллаҳи ва ла йлаҳа иллаллоҳу валлоҳу акбар...» (Оллоҳни барча нуқсонлардан пок деб биламиз ва Унга ҳамду сано айтамиз).

Оллоҳ нуқсонлардан пок, «инсон эса хусрондадир», яъни «мажнубиятда, икки дунё бадбахтлигидадир». Лекин имон келтирганлар, солиҳ амал қилганлар, бир-бирларини ҳақ йўлга ва сабрга чақирганлар бу куфр (гуноҳ)дан холисдирлар. «Иннака анта Алломул-ғулюб, ва сатторул-уюб, ва ғаффоруз-зунуб, ва кашшофул-қулуб». (Оллоҳ ғойиб нарсаларни ҳам билувчи, айбларимизни яширувчи, гуноҳларимизни кечирувчи ва дилларимизни очувчи хотдир).

«Беайб — ёлғиз парвардигор экан, одам боласи эса айб қилиб, янглишиб, гуноҳ қилаверар экан, Оллоҳ таоло кечирувчи

экан» деб, савобли ишлар билан бир қаторда гуноҳга йўл қўймоқ мусулмон бандасига ярашмайди. Инсон кўпдан-кўп яхшиликлар қилиб, хўп савобли омилларни амалга оширса-ю, биргина, фақат биргина Оллоҳ таолога хуш келмайдиган куфр қилса, гуноҳи азиямга йўл қўйса, бас, ҳамма савобли ишлари, тоату-ибодати қалай устига жило берилган тилладек ювилиб кетади.

Солиҳ бандалар имон-эътиқод билан ҳар қачон, ҳамма ерда, ҳамма амал-аъмолларида яхшилик пайдан бўладилар, савобли юмушларга интиладилар, гуноҳу куфрдан қочадилар.

Дунёга келган ҳар бир инсон шу тахлит — яхшими ё ёмонми бу ёруғ дунёда ошини ошаб, ёшини яшаб дорулфанодан дорулбақога риҳлат этади, онадан туғилгандан, то боши қаро гўрга киргунча имкон-имонича умр кечириб, савоб ва гуноҳ орттиради, вафот этгач энди унинг қилмиш-қидирмишларини ёмонлаб гапириш гуноҳ бўлади. Жаноб Расулуллоҳ: «Майитларни ҳақорат қилмангизлар, чунки улар келадиган жойларига келиб бўлдилар», деганлар.

Марҳумларнинг кетидан ҳар турли бўҳтон ёки иғволар қилмоқ, камчилик-нуқсонларини таъриф этиб, ҳақоратламоқ тирикларга ярашмайди. Бу ҳақда ҳадисларда Расулуллоҳ алайҳи васалламнинг кўп ибратли калималари келтирилган:

«Ўлганларни сўкиб, тирикларга азият берманглар».

«Ўлганларни ҳақорат қилманглар, чунки улар қилмишлари ортдан кетдилар».

«Марҳумлар орқасидан ҳақорат қилувчи киши ҳалокатга юзланаётган одамга ўхшайди. «Жоним қўлида бўлган зотга — Оллоҳга қасамки, сизлар менинг сўзларимни улардан (ўликлардан) яхшироқ англагувчи эмассизлар. Фақат улар жавоб қила олмайдилар холос».

Мана шу ақидаларни дилига жо-бажо этган мусулмон киши марҳумларнинг кетидан уларнинг хато-нуқсонларини, айб-гуноҳларини сўзламайди, Ер бориб айтиб майитлар руҳи безовта бўлишини истамайди, бир кун ўлмоқ ҳар кимнинг бошида борлигини ва иғво-бўҳтон қилса, ўзига ҳам қайтишини ўйлайди.

Инсон сўнгги манзилга-қабристонга дафи этилгач: «Фалончи қандай одам эди» деб сўралганда, ҳамма барабар: «Яхши одам эди» деб гувоҳлик берилиши савоб бўлишининг маъноси ана шу удум-одатларимиз-рамзидир. Жаноб Расулуллоҳ бандаларга: «Қайси бир мусулмонга тўрт киши яхши деб гувоҳлик берса, уни Оллоҳ таоло жаннатга киритгайдир», деганлар.

Яхшилик учун яшаганлардан тириклар қалбида ҳеч нурамайдиган нурли пойдевор қолади. Бундай одамлар умри зое ўтмаган бўлади, уларнинг яхшиликлари, фазилатлари ва ақлий ҳикматлари башариятга буюк мерос бўлиб қолади, шулардан хулоса чиқарганда яшашнинг энг олий мақсади — ЯХШИЛИКДИР. Инсонни ҳамма вақт — тириклигида ҳам, вафотидан кейин ҳам эъзоз этиш, ширинсухан билан эслаш, ибратли фазилатларини сўзлаш ҳам яхшиликдир. Марҳумлар руҳи-хокини азиз тутиш, қабр-

ларини зиёрат қилиш, икки калима Қуръон тиловат этиш. «Қабрингиз нурга тўлсин» деб ният қилиш ҳам яхшилиқдир.

Инсон яхшилиқ учун яратилган, яхшилиқ билан яшайди ва яхшилиқ билан хотирланади.

ТАВОФ ЭТМОҚНИНГ МАЪНОСИ НИМА?

Халқимизда марҳумларнинг қабрларини тавоф этмоқ, зиёрат қилмоқ ҳақида бир-биридан маъноли ҳикмат ибратлари бор. Ғам-андуҳ қийнаганда дарё бўйига, бахтинг тошиб, завқинг ошиб кетса, қабристонга зиёратга бор, дейдилар. Яна, ҳаддан зиёд хурсанд бўлганингда ҳам, хафа бўлганингда ҳам қабристонга бор, деб нақл қилинган.

Ғамгин одам дарё бўйига борса, соф ҳаво, сув тафти ва жил-васи билан дилидаги андуҳ ёзилади, бойлиги ошиб кетиб босартусарини билмай қолган бандаси қабристонни зиёрат қилса, «Одам ҳоли охири шу» деб ҳовридан тушади, ўзидан кетар даражада манманликдан қайтади, мусулмончилиқни эслаб қўяди, қалбида одамийлик ҳис-туйғуси туғилиб ўзини босиб олади, енгил тортади. Нозик дидли, тоза ҳиссиётли одам қулоқ тутса назарида қабрлардан: «Эй инсон, фаний дунёнинг алдамчи ишрату-машаққатларига кўп берилиб кетма, ўзингни билмай қолар даражага тушма, ҳаммасини одамлар қатори меъёрида тутгин, бизнинг ҳолимизни кўр, ким эдик, нима бўлдик, «Мен ҳам эдим сенингдак, сен ҳам бўларсан менингдак» деган каби, ҳамма ҳам бир қисм тупроққа айланади, агар одамий одам бўлай десанг тириклик пайтингда кўзингни катта очиб, ақл билан идрок этиб яхшилиқни, мусулмончилиқни ва умринг интиҳосини ўйла», деган садо келадигандек бўлади.

Чиндан-да, ҳаддан зиёд хурсанд одам ҳам, ғамбода, дили шикаста одам ҳам қабристон кезиб чиқса, дунёнинг нима эканини тушуниб киборликдан тушади, ғамбодалиқдан фориг бўлади, шу ёруғ оламда Оллоҳ берган тириклик неъматидан, ҳалол юмуш билан машаққат чекиб бўлса ҳам баҳра олиб юрганидан шукрона айтади, шунинг учун хурсандлигинг зиёда бўлса ҳам, ғаминг ортиб кетса ҳам қабристонга бор, деб таскинлик ибратини кўрсатадилар.

Мозорга бориш фақат манманликдан тушиш, «мингни кўриб» бу ёруғ дунёда юрганга шукр қилиб ғам-ташвишни унутиш, енгил тортушгина эмас, марҳумларни зиёрат қилиш, руҳларини шод этиш мусулмончилик шарт, инсоний бурчдир. Ровийлар ривоят қилишларича, ҳар бир марҳум ўз қабрида: «Тепамга зиёрат қилгани ким келаркин, ким икки калима Қуръон ўқиркин» деб умид билан уйи томонга илҳақ қараб ётаркан.

Тириклар мана шу юмушни бажарсалар бурчини адо этиб, руҳий қувват оладилар. Бир аллома бундай деган эканлар: «Сен ота-онанг, қариёндош-уруғларинг, таниш-билиш марҳумлар қабрларини тавоф этдингми, фарзандларингга мусулмончилик, одамий-

ликнинг табаррук ақидасини ўргатдингми, бу савобли тадбир ўзингга ҳам қайтади». Зеро, бу ҳисоб-китобли дунё. Хоҳ тирикка, хоҳ марҳумга нимаики, қилсанг, худди ўша ўзингга қайтади. Шарқнинг аллома шоири Саъдий Шерозий айтади:

Йиллар ўтиб кетди тепангдан ғир-ғир,
Отанг мазорига бордингми бир дам?
Отанг хотирига нима эзгулик
Қилдингки, ўғлингдан кутасан сен ҳам?!

Марҳумларни зиёрат этиб туриш асосий бурч бўлиши керак, қайтарли дунёда ҳаммаси қайтишини ҳам ёдда тутиб, дилдан адо этиш керак. Қабристонни тавоф этмоқнинг бу анъаналари тирикларга, биз юқорида зикр қилган омиллар учун зарур бўлса, марҳумлар руҳи-покига чексиз савоб тарзида тегади. Ровийлар нақл қилиб: «Ўликлар доим тирикдирлар» дейдилар, чиндан-да, марҳумлар уйдагилари, қон-қариндошлари, таниш-билишлари хотираларида, қалбларида яшайдилар, атрофимизда руҳлари парвонадек учиб юради, биз уларни кўрмаймиз, улар бизни кўрадилар, қабрда илҳақ ётадилар. Қадим замонлардан, қадимги эл-элатлар томонидан марҳумлар хотирланган, ёд этиб турилган, қабрлари тавоф этилган, турли расм-русумлар ўтказилган. Буларни бобомоларимиз беҳудага шунчаки кўнгил таскин топиши учун эмас, марҳумлар руҳи шод бўлсин деб адо этганлар. Қабристонга кириб бориш билан: «Ассалому алайкум, аҳли қулублар» дейиш марҳумларни эслаш, тавоф этиш, имон-эътиқод белгисидир, уларга Оллоҳдан сўраладиган ният-тилаклар ҳамроҳ, шохид, савоб бўлади.

Марҳумларни хотирлаб руҳи-покларини шод қилиб, қабрларини тавоф этиш, «Оллоҳ раҳмат қилган бўлсин», «Гўрингиз нурга тўлсин», «Тупроғингиз енгил бўлсин», «Оллоҳ жаннатдан жой ато этган бўлсин», деб яхши ният тилаш, икки калима Қуръон тиловат қилиш фоний ва боқий дунёнинг зийнати, одамийликнинг гўзал фазилатидир.

ҲАММАНИНГ БОРАДИГАН ЖОИ

Ҳар нарсанинг ибтидоси ҳам, интиҳоси ҳам бор. Қодир табиатнинг ҳеч ўзгармас қонуни — туғилмоқ ва бир кун ўлмоқ ҳам бор. Ҳамманинг борадиган сўнгги манзили эса аниқ. Бешафқат ўлим катгаю-кичикни, шоҳу-гадони қазоси етган кунни олиб кетаверади. Тақдирнинг тақозосига сабр этиб, марҳум қабристонга дафн этилади. Расм-удумимиз шундай бўлиб келган.

Дунё халқларининг урф-одатларини кузатсак, турли минтақаларда дафннинг ҳар хил усулда адо этилишини кўрамиз: бир эл-элатда мурдани бировлар сувга ташлайди, яна бировлар майитни қушларга едириб, суякларини кўмади, яна бировлар майитни махсус даҳмаларда куйдириб, кулидан бир қисмини шиша

илишга солиб уйларида сақлайдилар. Хуллас, ҳар элатда ҳар хил дафн маросими бор. Биз мусулмон фарзандлари майишларни ювиб-кафанлаб, покиза ҳолда қабрга қўямиз.

Мозоротларни ота-боболаримиз қадимдан ғоят муътабар жой, зиёратгоҳ, марҳумлар ётган мангу маскан сифатида эъзозлаб, эҳтиром билан қараганлар. Мозорга чиқинди ташлашни, таҳорат ушатишни, гўр дўнги устига ўтиришни, ҳатто бу ерда намоз ўқишни гуноҳ ҳисоблашган. Қабристон ичида югуриш, гўр дўнгларини босиш, бола-бақралар ўйнаши ман этилган. От-улов минган кешилар мозорга яқин келганда ерга тушиб, марҳумлар руҳини безовта қилмаслик учун уловларини қабристон ҳудудидан узоқлашгунча етаклаб оҳиста-оҳиста юриб ўтганлар. Қабристон олдида «Марҳумларни худо раҳмат қилган бўлсин» деб юзмиизга фотиҳа тортишимиз ҳам эъзозимиз рамзи ҳисобланади. Халқимиз удуми бўйича, қабрларни санаш у ёқда турсин, бармоқни бигиз қилиб кўрсатиш ҳам гуноҳ дейилган.

Қадимгилар имон-эътиқод ва диёнат билан мозорларни ана шундай азиз тутиб, марҳумларнинг руҳларини безовта қилмаганлар.

Астаффируллоҳ деб, афсус-надомат билан зикр этамизки, қизил салтанат ҳукмронлиги пайтида мозоротларга нисбатан айтса тил ҳам, дил ҳам куядиган азим гуноҳлар қилинди, кўплари бузилди, харобага айлантирилди, устиларига йўллар солиниб, уй-жойлар қурилди. Бу билан марҳум боболаримизнинг руҳи-поклари безовта қилинди.

Чор ҳукумати пайтида Туркистон шаҳарларига босқинчилик билан келган ўриснинг аскарлари Самарқандда, буюк соҳибқиронимиз Амир Темурнинг машҳур хилхонасига кириб, қабртошларга қадаб ишланган дур-гавҳарларни милтиқ найзаси билан ўйиб-ўйиб олиб чўнтакка урганларини, «Гўри Амир»нинг нақшин дарвозасини кўчириб, яна ўша «марказ»га олиб кетганларини қайси қароқчи қилмишига тенглаштириш мумкин?!

Қарангки, бир замонлар Эрон лашкарлари Самарқандни забт этиб соҳибқирон Амир Темурнинг гўри устидаги нефрит тошни кўчириб олиб боришганда, шоҳ ўз саркардасини койиб, бу қабр тошини ўз ўрнига қандай бўлса, шундай ўрнатиб келишни буюрган экан. Марҳумга ҳурматни билган ўша Эрон шоҳининг имонинсофига минг тасанно!

Энди ўйлаб кўринг, халқимизнинг бор-будини талаш, ямлаб-ютишдан ташқари, қабристонларимиздаги «ўликлар мулкани» ҳам талон-тарож этишлар нақадар қабихлик бўлди. Буюк алломаларнинг табаррук жасадлари қўйилган зиёратгоҳ мозорлар бидъат жойи деб қаровсиз қолдирилиши ҳам қатагон йилларида юз берди. Азизу авлиёлардан Аҳмад Яссавий, ҳазрати Баҳовиддин, ат-Термизий, ал-Бухорий, Шайх Зайниддин, ал-Исмоилий, Ҳазрат Паҳлавон Маҳмуд ва бошқа ўнлаб буюкларнинг қабрларини тавоф этиш ман қилиб қўйилди, кўплаб азизларнинг мозорлари бузилиб, текислаб ташланди. Халқ ихлос-эътиқод қўйган руҳий ва маънавий қувват оладиган жойларидан, энг азиз зиёратгоҳ-

ларидан, ўз боболарини хотирлаш, тарихини дилга жо этиш ва фахрланиш ҳиссидан, инсоний ҳуқуқларидан маҳрум этилди.

Энг осий ишлардан яна бири, мусулмонлар қабристонларини бузиш ва улар ўрнида темир-бетон иншоотлар қуриш бўлди. Маҳаллий миллатларнинг урф-одатларини менсимаган «ўзи — хону кўланкаси — майдон» бўлиб олган қизил салтанат мухандислари қурилажак биноларнинг лойиҳа жойини атайлаб мусулмон қабристонлари устига ёки ён-атрофига белгиладилар, бундай иншоотларни мазористонга тегмай бўш ётган жойларга қуришни ўйламадилар, чунки асосий мақсад уларнинг «кўзига» хунук кўринган мусулмонлар қабрларини йўқотиш эди.

Кимки қабр бузса, марҳумлар хокини безовта қилса ва уларга шак келтирса, бу ҳисоб-китобли дунёда албатта жавобини олади.

Қизил мафкурачиларнинг хушомадгўй, иззатталаб ва мунофиқ кимсалари гўё ўз садоқатларини намойиш қилиш учун ўзбек халқининг фидойи фарзанди Шароф Рашидов вафот этганда шаҳар марказига, Қўғирчоқ театри олдида дафн эттирдилар, сўнг ўша бекбурд-номардларнинг ўзлари: «Рашидов шаҳар марказида ётишга нолойиқ» деб, марҳум хоки ҳали кўп эскирмай Чигатойдаги «Коммунистлар қабристони»га кўчирдилар, бу билан улар марҳум арвоҳи ва халқимиз олдида ёмон шаккоклик қилдилар. Ўзбек халқига қирқ йил оталик меҳру муҳаббатини баҳшида этган Шароф Рашидовнинг руҳи-покини топтаган ўша сотқинлар кейинча ҳибсларда ётиб, адолатнинг одилона ҳукми билан жабру-жафоларни тортдилар, хор-зор бўлдилар, қайтарли дунёнинг қайтими ҳаммасига қайтди. Шу ўринда, халқимизнинг дилга доим армон бўладиган ўта ювошлик одатини аччиқ бўлса ҳам айтиб ўтиш керак. Ахир, Шароф отанинг жасади қабридан кўчирилиши маълум бўлганида, унинг эл-юртга чексиз яхшиликларини кўпчилигимиз билган ҳолда нега сукут сақлаб, нега қўйдек ювощ бўлиб, нега томошабин бўлиб турдик? Нега ҳаммамиз баравар оёққа кўтарилиб, қудратли халқ бўлиб Шароф отанинг руҳи-арвоҳини ҳимоя этмадик? Очиги, қонимизда ҳақ-ҳуқуқимизни, ўзлигимизни ва ҳамиятимизни ҳимоя қилишдан кўра, фақат шу бугунги кунимизнинг тинчлигини-ю, ўз роҳат-фароғатимизни кўзлайдиган лоқайдлик иллати бор. Шароф ота Рашидовнинг табарруқ хоки безовта этилиб, қабрдан қабрга кўчирилаётганда ҳам шафқат-адолат талаб қилиш ўрнига, кўксимизга дўлни қўйиб, ўша диёнатсизларга: «Нима қилсалар, марҳамат», деб туравердик. Қачонки, Президентимиз Ислам Каримов улуг инсон Шароф Рашидов ҳақида ҳақиқатни айтгач, адолат тантанасига имон келтирдик. Биз ўзи шунақа, ҳақни вақтида айтмай, тўйдан кейин ноғора чалишга, аланга олгач сув сепишга устамиз. «Шафоат, шафқат — марҳумларнинг эмас, биз тирикларнинг ишимиз,— деб ёзади самарқандлик Тоҳир Долиев.— Янгиқўрғонлик Султон дуторчининг қабри ўрнига бугунги ёш авлод вакилларида бири иморат қуриб олди. Ўз даврининг уста дуторчиларидан бўлган Султон дуторчининг

ўгли Баҳром ака эса зор қақшаб маҳаллий раҳбарларга порозилик билдиришдан нарига ўтолмади». Яна шу қаламқашнинг ёншича, Оқдарё хўжалигида ташкил этилган шифохона учун шу ердаги қабристон бузиб ташланган. Бу мазоротга қўйилган марҳумларнинг фарзандлари ҳозирда тирик. Улар кўзда ёш, дилда фарёд билан қолавердилар.

Султон дуторчи қабри устига иморат қурган номардда виждон бормикин? Йўқ, албатта! У бир кун борар жойи қабристон эканини ўйламадимикин? Йўқ, ўйламаган, албатта! Марҳумнинг руҳи уни ва оиласини тинч қўярмикин? Йўқ, албатта!

Оқдарё шифохонаси беморлари сайр қиладиган жой учун қабристонни бузиш шартмиди? Йўқ, албатта! Шифохона учун пахтазор майдонидан жой ажратиш мумкинмиди? Ҳа, мумкин эди. Лекин амалдорлар учун пахта майдонини қисқартиришдан, тил-забони йўқ марҳумлар ва итбаткор халқнинг мазористонини бузиш беш кунлик мансабларини сақлаб туришларига осон омил эди-да, албатта.

Халқ ўз марҳум ўтмишдошлари руҳи-покини азизу мукаррам этса, қабристонларини ҳиммат билан покиза ва обод сақласа тирикликда роҳат-фароғат топади, умрлари қут-барақа, тинчлик, тўқинлик билан кечади. Ҳамма борадиган сўнги манзил — Мазористоннинг файзи-таровати ўша халқнинг қалбини, ақл-заковатини, дид-фаросатини, ҳиммат-саховатини, энг муҳими бир-бирига қадр-қимматини аке этириб турадиган кўзгу ҳисобланади.

ҚАБРГА ТОШ ҚАЛАМАНГ

Мазористон. Қабрлар, яна қабрлар. Сон-саногини йўқ қабрлар! Уларнинг сон-саногини ҳеч ким билмайди. Ҳатто бир аср давомида қабрларга қанча одам, кимлар дафн этилганини ҳам ҳеч ким айтиб беролмайди, марҳумлар руҳи бу сокинлик оламида тинч оромда ётади, сўзламайди, лекин тириклар ҳиссиёт билан ўтмишдошларини эслайдилар, яхши тилаklarини изҳор қиладилар, руҳларини азиз тутишларини дилдан билдирадилар, икки калима Қуръон ўқиб, шу ерда ётган мўмин-мусулмонларга бағишлайдилар. Зеро, марҳумлар мусулмончилик одати бўйича, «Яхши одам эди» деган гувоҳлик ёрлиғи билан дафн этилганлар, она-Ер эса яхшими, ё ёмонми фарзандини ўз бағрига олган, унинг барча фазилатлари — яхшилик шарофати ҳам, ёмонлигу касофати ҳам вафот этиши билан Ер юзида қолди. Шунинг учун марҳумлар беайб, улар яхшилик билан хотирланиб қабрлари азизу эъзоз этилади, покиза ва обод сақланади.

Қабристонга кириш билан ой юзини парқу булут қоплагандек инсон қалбини маҳзунлик қамраб олади: «Бир кун келар жойим шу» деган ўй-хаёл кўнгилдан ўтади. Шов-шувли, рам-андуҳли, орзу-умидли дунёда тиниб-тинчимаё юрган ҳар қандай одам ҳам қабристонда охиратини ўйлайди, марҳумларни эҳтиром билан

ёдга олади. Солиҳ кишилар марҳум бобо-момоси, ота-онаси, ака-укаси, опа-синглиси, қариндош-уруғи, дўст-биродари, таниш-билишининг мазорини тавоф этади, бузилиб — хароб бўлишдан сақлайди. Зеро, инсон туғилган куниданоқ ўзи ҳеч билмаган, ҳеч тасаввур қилмаган ҳолда мангулик масканига — мазори сари йўл олади, демак яшаб бўлиб келадиган жойи шу ер экан.

Хўш, шу сўнги манзил биз мусулмонлар удум-ақидасига кўра қандай бўлиши керак? Келинг, тарихимизга, одат-анъаналаримизга, ота-боболаримиз қўллаган омилларга, яқин ўтмишимиздаги расм-русумимизга разм ташлайлик. Диёримиздаги қайси бир қабристонга кирманг, мазор дўнглари, улар атрофини қоплаган майса-ғиёҳлар, гулусафсару, гулихайрилар, гулбеорлару қашқаргуллар чаман очилиб, дов-дарахтлардан чинор, сарв, қора тол, самбит тол, қарағай, арча ва ранго-ранг бута-ниҳоллар яшнаб кўкариб ётарди. Хилхоналарга ҳар томондан текис сўқмоқ йўллар оралаб, бутун қабристонни ундан айланиб чиқиш мумкин эди. Бу ёлғизоёқ йўлларнинг ҳам ўз файзи — таровати бўларди. Баҳор фаслида қабристонларда бойчечак, момоқаймоқ, гунафша, чучмома, яна номини биз билмайдиган турфа хил гул-чечаклар очилар, майсалар сабза уриб оламни муаттар ис тутиб кетар, сайроқи қушларнинг наврўз саъйи-ҳаракати билан жўшиб наво қилишлари гўё бу ерда янги ҳаёт бошлангандек тасаввур уйғотар эди, мазористон худди гулистон ҳуснини оларди. Она табиат яшил зеб-зийнати билан безаган мазористонни яхши одамлар супуриб-сидириб, хас-хашагини йиғиштириб, гулу буталар экиб, саранжом-сарчашта, обод ва кўркем этишган.

Энди-чи, даврлар ўтиб мазоротларимиз қандай аҳволда, қандай кўринишга эга бўлди? Ҳозирги пайтда кўпчилик қабристонларда, айниқса шаҳар ва унинг атрофидаги мазорларда марҳумлар қабрига тош қўйиш, ҳар хил шакл-шамойилдаги панжаралар билан ўраш, мрамрдан ўтириш учун супача-ўриндиқлар ўрнатиш, чўян занжир — панжаралар билан бирор оилага тегишли хилхонани ажратиб ўраб олиш каби янгича одатларни кўраимиз. Ёдгорлик тошларига марҳумларнинг сурати солинган, остига шеър-марсиялар ёзилган, баъзи қабрлар устига эса марҳумларнинг ҳайкали ҳам ўрнатиб қўйилибди. Мазористонга кирган одам оқ, қора, кулранг, қизғиш, жигарранг, мошранг ва ҳоказо тошлардан пасту-баланд, кичигу-катта шаклдаги қалашиб кетган ёдгорлик тошларини кўриб, ҳайбатдан ҳайратга тушади, беихтиёр ўйлаб қолади: «Бу марҳумлар ётадиган жойми ёки тошлар қабристоними? Ахир, ўлганлар устига тош бостириш қачондан расм бўлди?»

Мана шуни ўйлаганимизда яна мозийга мурожаат қиламиз. Мусулмончилик удумида, ҳатто Исломот динидан олдин Зардуштийлик замонида ҳам қабристонларга бу тахлит ёдгорлик тош қўйиш расм-русумимиз бўлмаган, зотан қадимгилар: «Маййитни тилла тўбутга солиб, ҳатто пўлат билан ҳимоялаб, мустаҳкамлаб қўйилса ҳам минг йиллар ўтар, барибир олтину пўлат емирилиб, жасад тупроққа қўшилади; чунки дунёда ҳеч нарса абадий эмас, одам нимадан яралган бўлса, яна ўшанга қайтади, тупроқдан пайдо

бўлганмизми, яна тупроққа айланамиз», деган ҳақиқатга риоя қилганлар.

Шу ўринда бир ҳақли савол туғилади: «Нима учун буюк инсонларга мақбаралар қурилган?» Дарҳақиқат, шоҳларнинг, шайхларнинг, олиму алломаларнинг мақбаралари бўлган, бунинг сабаби аниқ, улар башарият тараққиёти учун кўп ишлар қилганлар, кашфиётлар яратганлар, буюк фазилатлари билан келажак авлодларнинг йўлларини ёритадиган машъал бўлганлар, яъни ҳамма у зотлардан ибрат олган, шунинг учун уларнинг қабрлари маҳсус мақбараларга қўйилган ва бу ерлар зиёратгоҳ ҳисобланган. Шунинг ҳам айтиш керакки, улуғлар жасади ётган қабрга, ҳозирда умум қўллаётган каби тош бостириб ташланмаган, ёдгорлик лаҳатдан юқорида бўлган ёки қабр дўнглигигача суваб-пардозлаб қўйилган.

Мана шуларни назарда тутиб, адолат билан мулоҳаза қилсак ҳаммага ҳам мақбара ёки ёдгорлик тоши қўйвериш ўринли ёки ўринсиз бўлиши равшанлашади. Чиндан ҳам беш-ўн бола-бақраси-ю, яқин-йироқ одамларгина биладиган кишига мақбара қуриш ёки ҳашаматли ёдгорлик тоши қўйиш расм бўлмаган, чунки «Қабрда фалончи ётибди» деган ёзувли эсдалик тош икки-уч авлод ўтгач ҳеч кимга ҳеч нарса бермаган, бегоналашган ва кейинчалик қаровсиз қолган. Илгариги пайтларда марҳумларнинг яқинлари қабрга кичкина бир белги — кичик тошми ёки ниҳол-бута экибми, ёхуд қайси дарахт атрофига дафн этилганини ёдда сақлабми, уни тавоф этиб, супуриб-озодаб турганлар, бу ер ҳамманинг мангу ётар жойи сифатида бир хилда, оддий мазор бўлган.

Қабрларга ёлпасига, оммавий равишда ёдгорлик тоши қўйиш эллигинчи йилларда бошланди. Қизил салтанат пайтида инсонни тириклигида қадрлаш ўрнига қўйилмади-ю, вафот этгач қабрига тош қалаш каби ниқобли одат кенг тус олди, овропача бу хунук тадбирга тақлид қилувчилар кўпайиб кетди. Очиқ гап, ота-онаси ёки жигар гўшасига тирик чоғида ҳиммату-ҳурмат кўрсатмаган баъзи бойвучча кимсалар обрў олиш, ном чиқариш учун уларга ҳашаматли ёдгор тошлар қўйиб сохталик, манманлик, такаббурилик қилдилар.

Бир шоир:

Ота-онанг ризосин тириклигида олмасанг,
Ўзгандан сўнг қабрига мрамрдан тошинг нечун?

деб ҳақ гапни айтганига имон келтирамиз.

Қабрларда ёдгорлик тошлари кўзиқориндек кўпайиб, улар ҳатто бировлар гўрини бузиш ҳисобига қўйилаётганини, қабристонда жой қолмаётгани, лаҳат устини сомонсувоқ қилиб авайлаб сақлаш одатларимиз чиройли ва савобли бўлганини шоира Муқаддас Солиҳ кизи куюниб, дилдан мана бундай ёзади:

«Тешик қопқоқ» қабристони томон йўл олганимда... бу ерда ётган отам, онам ва акам руҳларини йўқламоқчи бўлдим. Тепаларига бораё десам, афсус йўл қолмабди. Ўтган сафар келганимда бир гўр ўрнида ёдгорлик қилинганини эслаб ўйлаб қолгандим.

Бу сафар келсам онагинам ёнидаги қабрга ҳам шу хилдаги ёдгорлик қўйилибди... Тўрт-беш қабрнинг устидан эҳтиётлик билан, бир амаллаб онам қабри тепасига ўтдим. Мармар тош қўйишни режалаштирганимда, баъзилар гўр бироз эскириши, бўлмаганда тўрт-беш йил ўтиши зарурлигини айтиб тўхтатишган эди. Энди бўлса жой ҳам қолмайдиганга ўхшайди... Одатда сомон сувоқ қилиб қўйиларди мозорлар. Асосан гул ва буталар экиларди... Яшилланиб яшнаб турсин деган ниятда. Ахён-ахёнда эса темир тахтачага ёзилиб, ҳеч қандай ҳудуд эгалламай қоқиб қўйиларди... Энди бўлса...»

Энди қабристонлар тошзорга айлантирилиб, ғайридинлар одати расм бўлди, яхши анъаналаримиз эса оёқ ости қилинди. Биргина гўрга беш-ўнталаб тош қўйиш, шарнатимизда гуноҳ дейилган бўлса-да, мозорга суратлар ўрнатишдан ҳам қайтмадик. Ҳатто дунёдан норасида кетган гўдакка ҳашаматли ёдгорлик тоши ўрнатиб, унинг ёнгинасида ётган, бир пайтлар элга катта хизмат қилган табаррук кишиларнинг эски қабрларини бузуб, пайҳон қилдик. Бундай гуноҳи азимни инсофи йўқ, диёнати йўқ, икки дунёсини ўйламаган осий бандагина қилиши мумкин.

Яна таажжубга соладиган нарса шуки, тош қабрларни зиёрат қилувчи Оллоҳни ўйлаш, вафот этган кишининг руҳини хотирлаш ўрнига, худди жоҳилия пайти одамлари тош маъбудаларга сажда қилганларидек, булар ҳам ўзлари қабрга қўйган тошни силаб-сийпалаб, унга тикилиб йиғлайдилар, нола қиладилар. Бу ҳам гуноҳ ҳисобланади.

Тошкентлик Дилором Умарова қабр тоши қўйиш ҳақида ёзибди: «Эсимда,— деб хотирлайди у.— Бир куни бувим мени ёнларига ўтказиб шундай деган эдилар: «Болам, агар мен вафот этсам, зинҳор ба зинҳор тош қўйиб, атрофимни панжара билан ўраманглар. Айтишларича, қўйилган тош инсон кўкрагига ботиб тураркан, панжара билан ўралса, худди марҳум ерни қизгангаидек бўлиб қолар, бунга худонинг қаҳри келар экан...»

Вафот этган дилбанд кишининг қабрига мармартош қўйиш ҳамманинг қўлидан келади, ҳар қанча маблағ керак бўлса ҳам аямайди. Лекин ақидамызда бундай одат йўқ. Баъзилар ёмон одамни қарғаганда: «Кўзингга тупроқ тўлсин», «Гўрингга тош ботгур», «Қабрингга тош қалангур» деб дуоибад қилишади. Шундан ҳам англашиладики, қабр устига тош қўйиш гуноҳ, Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам бетоб бўлиб ётганларида хотинлари у кишига Ҳабашистонда ўзлари кўрган каниса тўғрисида сўзлаб беришганда, ул жаноб: «Улар агар ораларидан бир солиҳ киши вафот этгайдир, унинг қабри устига каниса қурғайдирлар, сўнг ичига суратлар чизгайдирлар. Улар Оллоҳ таоло даргоҳида энг ёмон отлиғ инсонлардир» дебдилар. Яна Ҳадисларда, «Қабрустида сағана бўлса, ундан қабрда ётган майитга на фойда ва на зарар бордир, фойда — майитнинг ҳаётлигида қилган солиҳ амалларидир!» дейилган.

Қадимий Туркистоннинг ҳозирги ҳудудида кўплаб қабрлар борки, уларда яхши удум-одатларимиз сақланиб қолган. Айниқса,

Хоразм вилоятидаги мазорларда ота-боболаримиз удумини кўра-
миз. Қозоқ, қирғиз, туркман ва тожик халқлари ҳам бу анъана-
вий одатларга риоя қилишади. Шаҳарларда эса, ғайридинларга
тақлид-таассуф этиб гўрларга ёдгорлик тошлари ўрнатилш авж
олиб кетган. Биз ҳам муқаддас китобларимизда ёзилган ва му-
сулмончиликка тўғри келадиган савобли ишларнигина амалга
оширсак, марҳумлар руҳи ҳам шод бўлур эди. Муҳаммад саллал-
лоҳу алайҳи васаллам Ҳадисларида мўмин-мусулмонларга бундай
ўғит-ҳикматлар айтилган. Ул жаноб:

«...Қабрларга ўтиришдан, қабрларга панжара қилишдан ва
улар устига бирор нарсани тиклаш ва бино қилишдан қайтарди-
лар. ...Қабр устига бирор нарсани ёзмоқликдан қайтардилар».

Марҳумлар қабрига турли гул-буталар, атрофига дов-дарахт-
лар ўтказиб қўйилса, фойда ҳам фазилат бағишлайди. Гул-чечак-
лар мазорга чирой бериш билан бирга, қабрда ётган марҳумга
кеча-ю кундуз ҳамду сано айтар экан. Ровийлар айтишича, Ра-
суллуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам мазористонда икки қабр
ёнидан ўтаётиб, унда ётган майитлар бир кичик гуноҳлари учун
азобланаётганликларини айтибдилар-да, бир ҳўл новдани иккига
бўлиб, ҳар бир қабрга биттадан санчиб қўйибдилар. Шунда са-
ҳобалар: «Ё Расулаллоҳ, нега бундоқ қилдингиз?» деб сўрашган
экан, ул жаноб: «Шояд шу икки новда қуругунча азоб ҳам бар-
ҳам топса!» дебдилар.

Демак, қабрлар устига панжара-ю тошлар ўрнатгандан, гул-
буталар ўтказиш, озода ва кўркем қилиш марҳум руҳи-покига
савоб бўлар экан.

Қабрларга ёдгорлик тошлари қадаш ва панжаралар билан
ўраш гуноҳ бўлишини ҳис этмоғимиз ва оқибатини тушунмоғимиз
лозим. Агар қабрга ёдгорлик тоши қўйиш шу зайл давом этса,
диёримизнинг ҳамма ёғи тошқабрларга тўлиб кетади, майитлар-
га жой ҳам топилмай қолади, сўнг москвалик ўрисларга ўхшаб
ўликларимизни олов печкаларида куйдирадиган бўламиз. Бу шун-
чаки ваҳима учун айтилаётган гап эмас, қадим ота-боболаримиз
амал қилган удум-анъаналарни оёқ ости этсак, ўликларимиз ён-
дирилиши аниқ. Узоқ-узоқ замонлардан бери мазористонларни
кўпайтирмаслик ва жой танқислиги бўлмаслиги учун эски лаҳат-
лардаги суякларни гўр ичида бир чеккага кўмиб, янги майитни
қўйверганлар. Бир сўз билан айтганда, «шоҳу-гадо»нинг суяги
барн бир қисм тупроққа айланган, ҳамма бир қабристонда ётган.

Мазористонни улуғ зиёратгоҳ деб билар эканмиз, бу маскан
тошлоққа эмас гул-буталарга, майса-ғиёҳларга, яшил дов-дарахт-
ларга буркансин, улар қовжираб қолмаслиги учун сув қўйиб ту-
риш, ҳазонрезги пайтларда озода қилиб супуриб-сидиришнинг
ўзи жаннат ҳуснини беради. Ҳиндистонда яшаб ўтган буюк ўзбек
шоираси малика Зебунисо ўз васиятида ғоят камтарлик билан
қўйидаги байтни ёзган экан:

Бағайри сабза напушад касе мозори маро,
Ки қабрпўши ғарибон ҳамин гиёҳ бас аст.

Байтнинг мазмуни: Менинг қабримни сабадан ўзга ҳеч нима ёпмасин, ғариблар қабрини ёпмоқ учун шу гиёҳнинг ўзи басдир.

Ҳар бир миллат — халқ, у шундай доноки, ўз бобо-момоларининг анъана-удумини ҳеч қачон унутмайди, ўз динидан ўзга диндагиларнинг фоний-ўткинчи одатларини, гуноҳ бўладиган омилларни истемолдан чиқариб, у йўлга бир қадам ҳам босмайди. Халқ ўзининг яхши удум-анъаналари, расм-русумлари, инсоний қадриятлари билан улуғланади, ўзбеклар шундай шараф-ифтихорга муяссар ҳисобланади.

АНТИҚА ҲАЙКАЛЛАР, ҚАЙТАРИҚ МАРСИЯЛАР

Аввало, расм-удумимизда қабр устига сурат, ёки тошҳайкал қўйиш (гўё мажусийлардаги маъбуддек) йўқ бўлса-да, ҳозирда булар ҳаддан ташқари ҳайбатли, қўпол, дабдабали шакл-шамойил олиб, кенгайиб бормоқда: Баъзи атоқли кишилар қабрига қўйиллаётган ярим ҳайкал ва ҳайкалларни кўрган одам ҳайратдан ёқа ушлайди. Ҳайкалдаги марҳумнинг юзи-дўхти ўзига ўхшаса ҳам, ижодкор кўзида бўладиган тэран мазмун, ўзбекка хос ниғоҳ ифодаси йўқ.

Марҳумнинг қабри устига бошқа бир қиёфани ўрнатиб, унинг остига ўша ижодкорнинг исми-шарифини ёзиб қўйиш ҳоллари ҳам учрайдики, бу мантиқан тўғри эмас, ҳеч мос тушмаган, ҳатто баъқаналик деб қараш мумкин. Машҳур артист Шукур Бурҳонов қабри устига Брут қиёфасидаги ҳайкални ўрнатиб, тагига марҳумнинг ном-шарифини ёзиб қўйишдан мақсад нима? Бунақ санъаткор шу қаҳрамонни саҳнада яхши ўйнагани учунми? Ахир, Шукур Бурҳонов бунақа қаҳрамонларнинг юзлабини яратиб қўйибди-ку?! Ҳўп, шундай бўлса, овруполик бу қаҳрамон ҳайкали эмас, нима учун санъаткор севиб ўйнаган Ғофир, Сулаймон ва ёки Ялангўш образларидан бирининг қиёфаси қўйилмаган? Нима, ўзбекчаси ёқмайдики? «Сув сойга оқади» деганларидек, энди қабрда ҳам марҳум устида овруполик қаққайиб туриши керакми?

Машҳур актёрларимиздан яна бири — Соиб Хўжаевнинг чех-раси сондек исми, ойдек нури, беҳад ёқимли эди, сиймоси био кўринишдаёқ дилга ўрнашиб қоларди. Шундай нуроний инсоннинг қабрига у қойилмақом қилиб ижро этган Тошболта Ошиқ қиёфаси ҳайкали ўрнатиб қўйилибди. Ва ажабо, мазор устида қулни ёки кулгили қиёфасини эслаш қандай бўларкин?! Ахир, икки қабрда машҳур санъаткорларимиз Шукур Бурҳонов ва Соиб Хўжаевлар ётибдими, нега энди гўрлари устига Брут билан Тошболта Ошиқ чиқиб қолди? Бу ҳолга ақли ноқуслик деб қараш керак. Асли мантиқига чапақай бу ҳайкалларни кўриб, ўйланиб қоласан. Демак, болалар театрларида «бўри, айиқ, тулки» бўлиб ўйнаган актёрлар қабрига шу ҳайвонларнинг ҳайкалчаларини ўрнатиш

керак экан-да. «Зарбулмасал» муаллифи Гулханий қабрига қайси масали, осони «Чаён билан Тошбақа» кўринишини ўрнатиш ўринли бўладими? Еки атомшунос олим Сахаровнинг қабри устига ажал уруғи атом бомбасининг шакли тошдан ясаб қўйилладими?! Йўқ, бундай мантиқсизликдан халқ ҳазар қилади!

Қадимий анъана-одатларимизга кўра қабрлар устига ҳеч қандай ҳайкалтош қўйиш расм-русум бўлмаган, бу аслида овруподан ўтган бўлиб, кейинги пайтда Ўзбекистонда, айниқса Тошкент мазоротларида авж олди. Тарихга назар ташласак, на соҳибқирону подшоҳларга, на буюк шоиру алломалар қабри устига ҳайкалтош қўйилганини кўрмаймиз. Ҳар қандай улуғ зотлар қабрига уларнинг башариятга чексиз хизматлари учун мақбара қурилган, ёдгорлик тоши ўрнатилган ва Қуръон оятлари ёзилиб, исми-шарифлари битиб қўйилган.

Тошкент шаҳрининг қайси бир мазорига борманг, дўнгли, майсалар ўсиб ётган, гуллар чаман очилган қабрлар ўрнида оқ, қора, қизғиш, сариқ ва бошқа ранглардаги мраммарлардан ишланган баҳайбат, катта-кичик, турли шакл-шамойилдаги ёдгорлик тошларини кўрасиз.

Уларга марҳум ва марҳумаларнинг исм-шарифлари шу қадар бузиб ёзилганки, ҳатто маъносини тушуниб бўлмайди: «Гафрат», «Камбар», «Кобил», «Ўрмон» каби исм-шарифларнинг маъносини илмли одам чамалаб, зўрға билиб олади. Турғунлик ниллари паспортда қандай (хато билан) ёзилган бўлса, «ҳужжатга шундай ёзасан» деб мажбур қилгандек, қабр тошига ҳам ўшандай хато, паспорт бўйича, имло хатоси билан ёзиш одати давом этмоқда.

Яна бир саводсизлик, қабр тошларига Қуръони каримдан олиб ёзилган оятларда кўринади. Қаломулло калималарини хато ёзмоқ — гуноҳ. Мана биргина мисол. «Оллоҳ мағфират айласин» дегандаги «мағфират» (кечириш) сўзи «мапират» шаклида, «ғариқи раҳмат айласин» иборасидаги «ғариқ» — «ғориқ» деб ёзилган. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Тошлардаги битикларда марҳумларга бағишланган марсия (шеър)ларнинг баъзилари мантиқан жуда бўш, бачкана ва баландпарвоз сўзлардан иборат бўлиб қолган. Шу билан бирга, деярли кўпчилик қабртошларга бир хилдаги байт ёзилганки, бундай қайтариқлар зиёратчиларнинг ҳам гашига тегади. Масалан:

Отамиз эслаймиз сизни умрбод,
Руҳингиз тоабад мангу барҳаёт.

байт-битиги «Минор» мазоридаги 30 дан ортиқ қабртошларга;

Нақадар улуғдир ота деган зот,
Унутмаймиз, сизни токи биз ҳаёт.

байти эса қирқта қабр тошида, «ота» сўзи «она»га алмашиб ёзиллаверган. Кўрамизки, унча таъсирли бўлмаган бу марсиялар такрори ҳеч қандай янгилик ҳам, маънавий озиқ ҳам, бирор юпанч-

даяда ҳам бермайди. Боринги, марҳумнинг қабри маълум бўлиб турсин учун кичик бир лавҳа тошга исм-шарифини ёзиб, «Худо раҳмат қилсин», «Қабрингиз нурга тўлсин», «Оллоҳ ўз раҳматига олсин» деган оддий маъноли сўзларни ёзиб қўймоқнинг ўзи етарли бўлади.

Қадимда сайёҳлар қайси мамлакатга борсалар, биринчи навбатда мазорларни кўриб, ўша ўлканинг халқи қандай одамлар эканини билиб олишар экан. Бу удум ҳозирда ҳам бор. Хориждан келганлар қабристонларимизни кўриб, унинг озода, покиза, тартибли, кўркам, оддий ва удумимизга мослигига қараб баҳо берадилар. Шунини очиқ айтиш мумкин, ҳайбатли ва катта-катта жой эгаллаган ёдгорлик тошларини кўрган бирор хорижлик қойил қолиб: «Боплабсизлар» демайди. Аксинча, «вафот этган ҳар бир бандасига бунақа тош қўяверсанглар, бутун мамлакатингиз қабристонга айланиб кетади-ку» дейишлари аниқ.

Виждонан мулоҳаза қилинса, мусулмончилик одат-удумимиз бўйича иш тутилса, ҳар бир мўмин-мусулмон қабрига оддий бир белги етарли, ҳеч қандай ёдгорлик тошига эҳтиёж йўқ. Яна тақрор айтаемизки, бу фоний дунёда на инсон, на ёдгорлик тош, на бойлик, хуллас ҳеч нарса абадий эмас.

«ЖОЙ ТАЛАШМАНГ», ЕР БАҒРИ КЕНГ

Бир қабристонда икки маҳалла кишилари дафн маросимидан кейин анча тўхталиб, баҳслашиб қолишди.

— Мана бу чинордан ариққача бизнинг маҳалламиз хилхонаси, ҳеч кимнинг бу ерга ўлик қўйишга ҳаққи йўқ!— деди оқсоқоллардан бири.

Қўшни маҳаллалик ўрта ёш киши қизишди.

— Хў отам, сиз кўрсатаётган чинор атрофида менинг боқом, бувим, ота-онам, марҳум ўғил-қизим ётибди, у бизнинг хилхона бўлади... Улсамиз шу ерга кўмиламиз!... Нега энди гўристондаги катта ерни занжир ҳалқа билан ўраб олдинглар?

— Ҳозир ҳамма қабристонларда шунақа мазор ерларини маҳаллалар, кейин хонадонлар бўлиб олиб, ўзларига хилхона тайёрлаб қўйишяпти.

— Йя, бу қанақа бўлди?— сўради бир зиёли киши.

— Қонун-фонунини йўқ...— деди қабристон гўркови сўзга қўшилиб.— Мазорда кейинги пайтда ким нимани истаса қилиб ётибди. Биров қабрни панжара билан ўрайди, биров ёдгорлик тош қўяди, биров ҳайкал ўрнатади. Энг ёмони катта-катта мрамартош қўйиш бўляпти... Баъзи ноинсоф бандалар марҳуми ётган қабрга ҳайбатли тошу, атрофига мрамарлардан ўриндиқлар ўрнатиш учун атрофидаги беш олти табаррук кишиларнинг мазорларини бузиб, оёқ ости қилишяпти...

— Хўш, бунақа бебошликка ким йўл қўйяпти ўзи?— деб сўради биринчи бўлиб сўз бошлаган оқсоқол.

— Мен бунисини билмайман,— деди гўрков.— Илгари отам гўрковлик қилган пайтларида қабристонга ҳеч ким ҳуда-беҳуда кирмасди, азиз зиёратгоҳ деб мозорлар босиб-топталмасди, ҳамма бир кун келар жойимиз шу деб қабристонни азиз тутарди... Энди-чи, шаҳарларимиз бедарвоза бўлганидек, мазоротларнинг эшиклари ҳам очилиб кетди. Ҳар куни уч-тўрт қабрга мрамртош қопланипти, бу ер—мазор эмас, қурилиш майдоними деб ўйлайсиз. Ҳеч тинчлик йўқ. Мрамртош ўрнатаётган номпараст, шуҳратпараст бойвуччалар атроф-ёндаги марҳумларнинг мазорларини бузув, оёқ остида топташпти, фақат ўзларига тегишли қабри ҳашаматга ўраб, бировларнинг гўрини хароб қилаётганликлари катта гуноҳ бўлапти.

— Ҳамма марҳумларга бунақа катта-катта мрамртош қўйиб, атрофи ўраб олинаверса марҳумларни дафн этишга жой қолмайди-ку,— деб қолди бир ёш киши.

— Э, биродар, одамлар мрамртош қўйиш марҳумларга гуноҳ эканини билиб бу одатни тўхтатишмаса, бутун юрт мазорга айланиши аниқ,— деди чуқур тин олиб гўрков.— Агар расм-русумизга амал қилинса, ҳамма учун гўр бир бўлади, мусулмон одати бўйича жой талашилмайди, ахир Ер бағри кенг, ҳаммага жой топилади.

Баҳс давом этарди. Гўрков ҳақ гапни айтди. Она-Ер деганимиздек, ҳар бир марҳумни ер ўз фарзанди сифатида бағрига олаверади. Ерни талашиб бўлмайди. Шоир Чустий бу ҳақда мана бу байтни айтган:

Икки одам айтадур, бу ер меники деб,
Ер айтади, эҳ нодонлар, иккаланг ҳам меники деб.

Қабристонларда ер етишмай, уларни кенгайтиришга, атрофдан жой олишга тўғри келяпти. Хўп, ана шундай чора қўллаб мазорот кенгайтирилди ҳам дейлик. Кейин нима бўлади? Янги марҳумларга яна ёдгорлик тошлари қўйилиб, чўян занжир-ҳалқалар билан майдон ўраб олинаверади, қарабсизки орадан беш-ўн йил ўтгач, мазорни яна кенгайтириш зарур бўлиб қолади.

ТАБАҚАЛАБ КҮМИШ — МАНМАНЛИК

Табаррук оталаримизнинг юқоридаги баҳси-мулоҳазаларида зикр этилганидек, ҳар ким ўз марҳумларига жойни эгаллаб ҳайбатли ёдгорлик тошларини қўяверса, хилхонага ажратиб олган майдон бир авлодга ҳам етмайди-ку?! Диёнатли халқимиз шу қадар ҳалол-пок бўлган-ки, оғир йилларда оч-яланғоч қолганда ҳам бировнинг мулкига хиёнат қилмаган, кўзи очлик ва қаллобликни ҳақорат деб билган, борар манзили қора ер қаъри эканини ақли билан ўйлаб, қалбидан ҳис этган. Энди-чи, мазористонда жой талашиб, бировнинг қабри-хилхонасини бузиб, тош қўйиш, ном чиқариш, оддий одамлардан ажралиб алоҳида табақага ман-

сиб бўлиш каби гурур-киборликка берилиб кетилди. Қизил салтанатчилар ўзларини шу даражада калондимоғ тутдиларки, ҳатто вафот этгандан кейин ҳам сохта шон-шарафларини сақлаб, ўзларини кўз-кўз қилишгача бориб етдилар. Дастлаб Боткин, кейин «Кўммунистлар қабристонини»ни ташкил этдилар ва бу мазоротларга таниқли кишиларнинг жасадларини дафн қилишни одатга киритдилар. Шуни ҳам эътироф қилиш керакки. Улуғ сиймоларнинг руҳи-покини эъозлаш, уларнинг хизматларига яраша қабрларини зиёратгоҳга айлантириш жуда ўринли ҳам савоб иш, лекин ҳамма буюкларни бир жойга кўмиш одобдан эмас, бу ҳол одамларни табақалаштириш белгиси бўлиб, оддий меҳнаткашларда: «Улуғлар ҳаммаси бир жойда ётиши керак экан-да», деган камситилган ҳиссий таассурот қолдиради. Агар бир буюк оғаймо ўзи туғилган ўсган жойдаги хилхонасига дафн этилса эди, одамлар: «Шундай табаррук зот бизнинг хилхонада ётибди» деб мазористонни ободонлаштирган, зиёратгоҳга айлантирган ва бу билан чексиз фахрланар эдилар. Йўқ, бунга қизил салтанатчилар амал қилмадилар, ҳавоий хаёллarga берилиб, калондимоғлик билан умумхалқни меинмадилар. «Кўммунистлар қабристонини»га кирган одам артистлар хилхонаси, ёзувчилар хилхонаси, давлат арбоблари хилхонаси алоҳида-алоҳида бўлиб табақаланганига ҳайрат ёқасини ушлайди.

Қардошларнинг Боткин номидаги (Қаранг, кўчаларга қўйилгани етмаганидек, мазор ҳам одам номида) қабристонини марҳумлардан кўра мрамар тошларга кўпроқ макон бўлди, ниҳоят тўлди! Шаҳарда қардошларнинг бир нечта тўлиб, ҳозирда ёпилган қабристонлари бор. Ҳозирда улар тор шаҳарга «томошагоҳ» бўлиб атроф-муҳит ҳуснини бузиб турибди. Қардошларимизнинг Отчо-нардаги яна бир қабристониди ҳар бир марҳумга мрамартош қўйилмаверсалар учун мазор кенгайиб, Янгийўлга томон қулоч отиб бораётган.

Ҳинд қардошлар марҳумларига ёдгорлик тош қўяверсалар, мусулмонларнинг тўғри келмаса-да, уларга тақлид қилиб, биз ҳам қабрларимизни тошзорга айлантираверсак, шаҳар-қишлоқ мазористонга айланиб кетади-ку. Рус шаҳри Москвада ўликлар маҳсус нечларда куйдирилади, қишлоқларида эса қабрга қўйилиб, устига кичкина давҳа ўрнатилди, холос. Тошкентда ўлик ёндирилмайди, қардошлар эса ҳеч нимани ўйламай ўликларини кўмиб, қулоч-қулоч ёдгор тошлар қўйиб жой эгаллайдилар. Тирикларнинг ҳақди бўлган она-Еримизни мазористонга айлантираверишнинг чеки-чегарасини белгилаб қўядиган вақт келди. Ҳозирги кунда янги қабристонлар очилар ҳам мўлжалланмоқда, яна бу ерда тошбозлик авж олиб кетса керак. Бизнингча, Боткин ва бошқа тўлган (ёки ёпилган), эски қабристонлардан эгалари дунёдан ўтиб кетган марҳумлар хокини шаҳардан четда умумий мазор ташқил этиб кўчириш ҳамда бундай жойларни истироҳат боғига айлантириш аини муддао бўлади. Биз қадимий удум-анъаналаримизни унутиб қўйганимиз учун ҳам табаррук зиёратгоҳларимиз топталиб, қабристонларимизга тош қаланиб, вақтлар ўтиши билан

безаб-ардоқланаётган қабрлар, ҳеч сўзсиз, 50-100 йил ўтгач, ҳеч кимнинг эътиборида бўлмади ва қаровсиз қолиб кетади.

Инсоният тарихида ўзбеклар биринчи бўлиб китобий дин — Зардуштийликка эга бўлганлар. Авесто китоби (зардуштлик дини) кейинчалик будда, христиан, ислом каби динларнинг шаклланишига, расм-русумларнинг одат тусига киришига замин бўлган. Зардуштлик ёйилган пайтларда аجدодларимиз марҳумларни махсус даҳмаларда қурииб, сўнг суякларини кичик сопол идишларга солиб дафн этганлар, мақсад — мозорлар катта ерни эгаллашмаслиги бўлган.

Ҳозирги кунда қабристонлардаги ҳар қарич ер маълум бир маҳалла ёки бирор оила томонидан хилхона сифатида ўраб олиниб, гўё шахсий еридек — мулк сифатига айлантирилмоқда. Одам боласи борки, ҳеч ким қачон, қаерда вафот этишини ва қаерга дафн қилинишини билмайди, бу ҳаммаси Оллоҳнинг хоҳиш-иродаси билан бўлади. Шундай экан, олдиндан қабристондан жой ажратиб олиш, ўзига гўр қавлатиб қўйиш, хилхона атрофидаги марҳумлар мозорини бузиш инсофдан эмас, мусулмончилик ақидаларидан эмас. Лекин ўлим ҳақ эканлигини эслаб туриш, руҳини Оллоҳ ҳузурига боришини дилда сақлашимиз савоб бўлади.

Халқимизда мўмин-мискинлик билан айтилган: «Ҳаммамизнинг қабримиз бир» деган ибора бор. Бу ҳикматга амал қилинса, қадимий расм-одатларимиз тикланса, ҳар қандай шухратпараст ҳам марҳум қабрини бошқаларникидан ажралиб турадиган даражада ҳашаматли қилишга уялса керак. Бир неча қариндош-уруғ бир хилхона бўлиб ётган жойга кичик давҳа ўрнатилиб, унга исм-шарифлар ёзиб қўйилса бас, оиладагилар шу зиёратгоҳни вақт-вақти билан тозалаб, тавоф этиб, марҳумлар руҳини эслаб турсалар ҳаммага, айниқса ёшларга ибрат бўлади.

МОЗОРЛАР ҚАЕРДА БУЛИШИ КЕРАК?

Кунботар томонидан Мовароуннаҳрга келган бир сайёҳ, мозорлар шаҳарлардан ташқарида эканини кўриб ҳайрон бўлибди-да, шу ерлик кексани учратиб қолиб сўрабди:

— Сизлар нима учун қабристонларни шаҳардан ташқарида очгансизлар?

Кекса киши ўз халқи урф-одатларини яхши билар экан, сайёҳга батафсил тушунтирибди.

— Шаҳримизнинг тўрт чеккасида тўртта қабристон очганмиз. Улар шаҳардан ташқаридалигининг сабаблари бор. Биринчидан, хориждан келаётган одамнинг шаҳримизга нисбатан дилида яхшими ёки ёмонми нияти бўлса, қабристонни кўриб: «Инсон холи охири шу» деб виждони билан хулоса чиқаради. Иккинчидан, мозористонимиз оёқ ости бўлмасин деб уни холи ерда бунёд этганмиз. Учинчидан, одатда марҳумлар гўридан ҳар хил зарарли ҳашаротлару кўзга кўринмас жониворлар тарқайдики, бу тириклар саломатлигига хавф солиши мумкин, мана шуларни назарда

тутиб қабристонларимизни шаҳардан ташқарида бунёд этганмиз.

Кунботарлик сайёҳ бу гапларни эшитиб, ҳайрат билан ўйланиб қолибди.

Қадимда ота-боболаримиз мазористонларнинг шаҳардан ташқарида, сув босмайдиган, сел ювиб кетмайдиган ва оёқ ости бўлмайдиган тепаликларда бунёд этганлар. Бу омил-тадбирларнинг ҳаммаси чуқур ўйланиб, табиат қонунарига мосланиб ва одамларга қулай ҳолда яратилган. Илгарилари ҳамма шаҳар ва қишлоқларда, жумладан Тошкентда ҳам қабристонлар шаҳардан ташқарида, четда бўлган, кейинчалик шаҳар кенгайиб, ҳозирги пайтда мазорлар шаҳар ўртасида, айрим жойларда кўп қаватли уйлар ҳовли-жойли маҳаллалар ўртасида қолиб кетди, бунинг шаҳар кўрinishига ва озода-покизалигига ҳам салбий таъсири бор, албатта.

Шаҳар ичкарасида қабристонлар бўлиши, унинг атрофидаги хонадeрларда яшoвчилр хаёлига ўлим шарпасини солиб туради. Иккинчидан, юқорида айтилганидек, шаҳар покизалиги ва тириклар саломатлигига ҳам зарар етказилади. Маълумки, ҳар бир одам бирер касаллик ёки фожиа туфайли вафот этади, майит аъзойи-ганидаги турли зарарли жониворлар (микроблар) ва ҳосил бўладиган ҳашаротлар танада яшаб туради, уларни ҳар хил зарарли ҳашарот ва кемирувчилар ейиши ёки ташиши натижасида аҳоли ўртасида юқумли хасталиклар тарқashi мумкин. Шунинг учун шаҳар тозаллиги, покизалиги билан шуғуланувчи санэпидстанция ходимлари қабристонларда зарарли ҳашарот ва кемирувчиларга қарши кескин кураш олиб бoришлари керак.

Мана шуларни назарга олиб қараганда, ота-боболаримиз қабристонларни шаҳардан ташқарида, тинч ва холи жойда бўлишига алоҳида эътибор берганликлари равшан кўринади.

Сўнги пайтларда динимиз ва удум-анъаналаримизга кенг йўл очилиб, исоний қадр-қимматимизни, яхши расм-русумларимизни ва имон-эътиқодимизни тушунадиган, тарихимиз ва авлодларимиз руҳи-покларини эркин ёъозлайдиган имкон-омилларга эга бўляпмиз. Ҳокимиятимиз ҳам қабристонларни эътибордан четда қолдирмай, уларни одамлар ҳурмат билан ташриф буюрадиган зиёратгоҳга айлантириш учун кўпгина ишларни амалга оширди. Тошкент шаҳар фуқароларга хизмат кўрсатиш бошқармасининг бошлиғи Ҳожиакбар Расуловнинг берган маълумотига кўра, шаҳардаги қабристонлар атрофи кейинги ўн йил ичида 3 минг 300 кубометр бетон деворлар билан ўралган, 2 миллион квадрат метр асфальт ётқизилган, 18 минг метр бетон ариқлар бунёд бўлган, 11 минг метр суғориш шoҳобчалари қурилган, мазоротларга 300 минг тун гул ва дарахт кўчатлари ўтқазилган. Муҳтарам Ҳожиакбар Расулов матбуотда эълон қилган «Тириклар бурчи» мақола-ласида «Ҳар даҳанинг, ҳар маҳалланинг ўз қабристони бўлган» деб қадимий яхши анъанамизни айтиб ўтади. Шу билан бирга ҳокимият Тошкент шаҳридан 30-40 километр узоқда 100 гектар ерда қабристон очишни мўлжаллаганини қандайдир ички куюниш

билан зикр этган. Мозор шаҳардан узоқда бўлишни ўйлаб кўриш керак.

Ота-боболаримиз илгари қабристонларни шаҳардан ташқарида барпо этганларини юқорида айтиб ўтдик. Ҳожиакбар Расулов зикр қилганидек, ҳар даҳа, ҳар маҳалла ўз қабристонига эга бўлган замонда жойлар кенг бўлиб, ҳар қандай даҳа ёки маҳалла мозори аҳоли турар жойидан маълум масофа узоқда барпо этилган. Ҳозирда шундоқ ҳам зич аҳолили шаҳарнинг ҳар бир ҳудуд мавзеида қабристон очишнинг иложи йўқ ва бу ҳол шаҳарга ҳам тиббий, ҳам манзара жиҳатдан тўғри келмайди. Шаҳардан 30—40 километр узоқда барпо этиладиган 100 гектарлик қабристонда анъана-удумлар албатта ҳисобга олинishi керак. Марҳумлар қабрига оддий белги қўйиш ўрнига, яна баҳайбат ёдгорликлар ўрнатиш авж оларкан, Боткин ва Отчопардаги қардошларимиз қабри сингари тез қулоқ отиб, ер бағри тўлиб кетаверади, яна янги қабристон очиш учун ер ажратилаверади. Хўш, ўзбек халқимизнинг келажак авлодига нуқул тош қаланган турли миллат қабрларини ёдгорлик қилиб қолдирашимизми?

Дона халқ ўз ота-боболарининг удум-анъаналарини ҳеч қачон унутмайди, уларни тиклашга бутун имон-этиқоди билан киришади. Очиғини айтганда, қабрларга мармар тошлар қадашни, хилхоналарни панжара ва занжирлар билан шахсий мулкдек ўраб олишни, мозор ерининг бир қаричини ҳам беҳудага банд қилмасликни қатъий чора қилиб белгилаш керак. Иложи бўлса, қабристонларда катта жой эгаллаб ётган мармар ёдгорликларни олиб, ҳар бир хилхонада ётган марҳумларга умумий кичик лавҳа ўрнатишни ўйлаб кўриш керак. Агар халқимиз онгидан бу ҳақиқат ҳолисанилло ўрин олса, инсоф қилинса, фидойилик бошланур эди. Умуман, қабрларга тош қўйиш ихчамлаштирилса, шу билан бирга «Сарбон», «Чигатой», «2-Ялавғоч», «Тешикқоққоқ», «Ғойибота», «Қатта Қозиробод», «Заҳарик», «Қамолон», «Чўпонота» ва бошқа қабристонлар атрофидаги настқам уйларда яшовчи аҳоли мозористонга жой бўшатиб берсалар, ўзлари истаган ерга давлат ҳамда жамоат ёрдами билан шинам уйлар қуриб олсалар савоб бўлур эди. Улкан мармар тошлар қўйиш тўхтатилса, қадимги қабристонларимиз бир оз кенгайтирилса ва ободончилигига ҳамма барабар бош қўйса, шаҳардан узоқда қабристон очишга ҳеч қандай ҳожат қолмайди. Агар биз мармар тош қўйиш ва қабристонлардан жой эгаллаб, уни банд қилиб қўйишга ружу қўйсак, мозорларимиз кўчиши, майитларимиз ўрисларда бўлганидек махсус даҳмаларда куйдирилиши аниқ.

Шуни ҳайрат ва мамнунлик билан Сиз китобхонларга хабар қилмасизки, ушбу рисола нашрга тайёрланиш жараёнида Тошкент шаҳрининг Шайхонтоҳур районида жойлашган «Қамолон» қабристониди меҳнат фаҳрийси Нуриллабек Убайдуллобек ўғиллари бошлаган ишлари диққатга сазовор бўлганини айтаемиз.

Мустақиллигимиз шарофати туфайли Нуриллабек ота авлодларига қўйилган катта ёдгорлик тошларни олдириб, мусулмонча

қабрга айлантиришда фидойи мардонаворлик кўрсатдилар, уларнинг ўрнига кичик лавҳаларда белги сифатида ўтган авлодларнинг исми-шарифи ва яшаган вақтлари ёздириб қўйилдики, ушбу тадбир ҳамма учун ибратдир.

Эзгу ишнинг қаноти бор деганларидек, «Чигатой» қабристонда авлодлари қабрига қўйилган оғир тошларни — оталари Раҳматжон ака Дадамухамедовнинг васиятларига биноан ўғиллари Нозимжон, қавм-қариндошлар биргаликда олиб ташлашга ва унут бўлиб кетмаслиги учун кичик белги қўйишга жазм этдилар.

МОЗОР — МЕВАЗОР ЭМАС

Қадим-қадимдан ота-боболаримиз инсонни на фақат тирикликда, вафот этгандан кейин ҳам руҳларини ёд этиб, қабрларини таъвоф айлаб эслаганлар, иззат-икром қилганлар. Мозорларга гуллар экилган, ҳамиша тоза-покиза тутилган, гўрлар атрофи ораста қилинган. Қабристондаги гул-гиёҳларга, барқ уриб ўсган майсаларга марҳумлар руҳи озор топмасин, деб тегилмаган. Шу билан бирга, мазористон азиз жой, зиёратгоҳ ҳисобланиб истаган одам бўлар-бўлмасга киравермаган, нопок (ғуселсиз) киши қадам босиши гуноҳ деб билинган.

Мозор шу қадар мўътабар ва азиз зиёратгоҳ ҳисобланганки, гўрлар устидан юриш, йўл-сўқмоқларида югуриш, болалар ўйнаб чопиши ман этилган. Мол-ҳайвонлар мазорда боқилмаган, ҳатто бу ерда хас-хашак йиғишга йўл қўйилмаган. Агар тасодифан бир-бир сугир қабристонда ўтлаб қолса, унинг сутини ичмай бир ҳафта сувга оқизганлар, бу ерга мевали дарахт экилмаган ва бўлганда ҳам мевасини ейишмаган.

Хўш, нега шундай қилинган? Бунинг тиббий жиҳатини ота-боболаримиз яхши тушуниб етганлар. Маълумки, қабристонда ҳар хил касалликлар билан вафот этган майитлар жасадида ва улардан яқин оққан зардоб-йирингларда хасталик тарқатувчи майда жонивор (микроб)лар яшовчан бўлади. Улар маълум вақт ўтгач, тупроққа, ўт-ўланларга ва дов-дарахтлар танасига кўчади. Юқорида айтилгандек, майит чiqиндилари билан ўсган ўт-майсаларни сугир ёки бирор мол-ҳайвон еса, қони ва сутни бузилади, уни тановул қилган тириклар саломатлигига зарар етади. Шунинг учун қабристонда ўтлаган сугирнинг сутини бир ҳафта давомида, (то сугир ичидан зарарли ўт чиқиб кетгунча) сутини ичишмаган. Мозорда етилган мева-чева ва сабзавот-кўкатларни ҳам одамлар тиббий нуқтан назардан истемол қилишмаган.

Табиатнинг ўзига хос қонун-қоидаларини назарда тутадиган бўлсак, мазоротларга ҳеч қандай мевали дов-дарахтлар ўтказмаслик керак. Унинг меваларини билган-билмаганлар истемол қилиши, касалликка чалиниши мумкин. Яхшиси, қабристонларга гулбеор, гулсапсар, гулхайри, атиргул, қашқаргул, қирқ оғайни каби ранг-баранг гулларни, турфа новдали буталарни, манзарали

дарахтлардан қора тол, самбит тол, терак, мажнунтол, қайрағоч ва чинор кабиларни ўтказиш керак.

Мозоротлар гул-майсалар, бута-ғиёҳлар яшиллигига бурканса, ҳар бир қабр супуриб-сидирилиб, озода-саришта этиб қўйилса, марҳумлар руҳи шод бўлади, яшил олам гул-ғунчалари гўрда ёлғиз ётган марҳумларга ёрур оламдан ҳамду санолар ўқиб, кечалари юлдузлар шодасидан тасбеҳ ўғиргандек жимирлаб, шивирлаб турадилар. Меҳр-оқибатли кишилар ва мозоротлар мутасаддилари авлодлари дунёдан ўтиб кетган марҳумларнинг қабрларини ҳам тузатиб, суваб-ямаб, супуриб-сидириб қўйсалар, бир-икки туп гул-бута эксалар катта савоб бўлади.

БИР ТОМОНДА ЙИҒИ, БИР ТОМОНДА КУЛГИ

Ўзбек халқимизда имон-этиқод бутун бўлгани каби, ҳаё-ю нфат, ор-номус, уялишу тортинчоқлик фазилатлари устун туради. Мотам-маъракаларда ёшу қари, хотину халаж — ҳамма одобу-ҳурмат сақлайди. Кўчадан тобут олиб ўтилаётган бўлса, ҳар бир мўъмин-мусулмон ҳушини йиғиб, «Ўлганни оллоҳ раҳмат қилсин», деган ниятда юзига фотиҳа тортади, одам гавжум чойхона ёки бскаларда ўтирган кишилар даст туриб тобутни елкага оладилар ва етти қадам кўтариб бориб навбати келганларга тутқазадилар. Бу ҳам инсоний бурч, шу билан бирга маййитга ва унинг азадорларига ҳурмат, ҳиммат ва далда бериш бўлади.

Марҳум чиққан уйда, тобут олиб кетилаётганда кўча-кўйда ва дафн маросимида гўё бутун оламини ўзига хос жимлик, сокинлик ҳамгин сукунат қоплаб олгандек бўлади, энг муҳим гаплар ҳам синиқ оҳангда, жуда оҳиста айтилади. Айниқса, маййитни қабрга қўяётганда гоят оғир сукунат чўкадики, ҳамма мисоли тош ҳайкалга айланиб қолганга ўхшайди. Бу азиз инсонни сўнги манзилига қўйилаётгандаги одамлар ҳайрати, юрак ҳайқириғи, бутун вужуднинг сеҳрланиб нидосиз қолишидир. Бир тасаввур қилинг, шунақа мотамсаро жимлик ҳукм суриб турганда, бошқа бир томондан ўхшовсиз музыка чалинса-ю, бақироқ хонанданинг «жамайка!» деб қичқириши ҳаммаёқни тутиб кетса, мотамсаролар руҳи-асабига нақадар ёмон зарба бўлиб урилади?!... Ҳис элдингизми, худди шундай ҳолни шахримизнинг энг катта «Кўкча» қабристониди бир неча марта гувоҳи бўлганмиз. Чунки, қабристоннинг шундай ёнига, деворига туташтирилиб кинотеатр қуриб қўйилган. Шунинг учун бу ерда айтиб бир пайтда бир томонда йиғи, бир томонда ўйин-кулгининг гувоҳи бўласиз. Қабристонда марҳумни қабрга қўйиш маросими мотамсаро ўтаётганда, кинотеатрдан чет эл эстрадасининг қулоқни қоматга келтирадиган чинқириқ қўшиқ-музикалари жаранглаб кетади. Маййитни дафнга олиб келган одамлар ҳангу-манг бўлиб қолишади. Қабристонлар ёнига ўйин-кулги ва шодлик кошоналарини қуриш қизил салтанат пайтида маҳаллий аҳолига ҳурматсизлик, қадриятларини оёқ-

ости қилишга олиб келди. Ушанда «қизил билети» бор бирор мард раҳбар: «Мозор олдида кинотеатр қуриш яхши эмас, бунинг учун бу ердан бошқа бўш жойлар бор-ку, ахир!» деб чиқмади, чунки «қизил билет»ни олдириб қўйишдан, айниқса амал курсисидан айрилиб қолишдан оёғи қалтириб, тили калимага келмади. Шу тарзда Ғафур Ғулом ва Мақсуд Шайхзода номларидаги кинотеатрлар расм-русумларимиз ўтадиган, одат-анъаналаримиз табаррук сақланадиган муқаддас жойларга ноқулай қурилиб қолди.

Одилона мана шу мулоҳазаларни назарда тутиб, мозористонда ётган марҳумлар руҳини ва бу ерга зиёратга келганларнинг эзгу ҳисларини бузаётган кинотеатр биносини Ўзбекистон Республикаси «Маҳалла» жамғармаси ихтиёрига ўтказилса айни муддао бўлур эди.

Қабристонлар ҳақида зикр қилар эканмиз, яна бир муҳим масалани ҳам айтишни лозим топдик. Маълумки, ўлим ва ҳаёт ёнма-ён экан, икки жинс — эркак ва аёл никоҳи ҳам ижтимоий, ҳам ҳаётий заруратдир. Қизил салтанат пайтида қутлуғ ва муқаддас никоҳ ўқитилиши ман этиб қўйилди, лекин у ҳар бир мўмин-муслмонга имон фарзи бўлгани учун яширин суръатда ўқилди.

Никоҳ ўзбекларда ниҳоят даражада улуғ ҳисобланганки, унда инсоний кўп фазилатлар мужассамини топган. Никоҳда ваъда, вафо, садоқат, қасам, ор-номус, поклик ва инсонийлик намоён бўлади. Буни буюк ёзувчимиз Абдулла Қодирий «Ўтган кунлар» романининг «Қутилмаган бахт» бобида Қумушбидан ваколат олиш ҳам жуда қийин бўлди, домланинг сўроғи олти-етти қайтарилгандан кейин, шунда ҳам янгилар қистоғи остида, аранг унинг ризолиги олинди, деб таърифлайди. Сўнг Отабекнинг никоҳ пайти ҳолати мана бундай тасвирланади:

«Домла хутба бошлайдир. Форсча ўқилган «ҳамд, салавот» ва бошқалардан сўнг хутба энг нозик ўринга келиб тўхтайдир: «Сизким Отабек Юсуфбек ҳожи ўғли, Қумушбиби Мирзакарим қизини ўзингизга шаръий хотинликка қабул қиласизми?» Форс тилида сўралган бу саволдан Отабекнинг кулгиси қистаб кўнглидан кечирадир:

— Қабул қиласизми-я!

У биринчи сўроқдаёқ — «учиб, кўниб қабул қиламиз!» деб жавоб бермоқчи бўлса ҳам, бироқ халқнинг — «ўлиб турган экан!» деб қиладиган таънасидан «ўчиб жавоб бермайдир. Яна бир қайта юқоридаги «Сизким фалончи...» жумласи домла тарафидан такрорланадир. Куёвларга учинчи сўроқда жавоб бериш одат ҳукмида бўлса ҳам, Отабек бу таклифга чидолмайди. Гўё учинчи сўроқ ўрнига — «энди олмас экансиз Қумушбидини...» деб бузиладигандек сезиладир-да, ҳамма товушини қўйиб, барчага эшиттириб — «қабул қилдик!» деб юборадир.

Домла алҳамдуллилло... билан никоҳни тугатиб, мажлис томонидан келин билан куёвнинг ҳақларига дуо бошланадур, ҳамма дуога қўл қўтариб, ҳатто томдаги томошачи хотинларгача «омин»га кўмаклашдилар ва шундан кейин никоҳ мажлиси ёпи-

ладир. Йигитлар куёвни меҳмонхонага олиб кетадилар, зиёфат бошланадир».

Нақадар гўзал ҳаётий лавҳал Уни биз бу ўринда беҳуда келтирмадик. Миллий одат-анъаналаримиздан бўлган ёқимли никоҳ маросимини расм-русумларимизга хос тарзда чиройли ўтказмоғимиз керак.

Никоҳ маросими шундай ширинки, у инсон умрида бир марта бўлиб ўтади ва хотирада мангу сақланиб қолади. Шундай экан, икки дилнинг қовушишини илоҳий бир неъмат билиб, уни қутлуғ ва муқаддас билмоғимиз шарт. Одатда, никоҳ келин хонадонига куёв жўралари билан келганда ўқитилган, кейинги пайтда ЗАГС хонадан келишда масжидларда ўқитилиш расм бўлди.

Кўпгина масжидлар қабристонларга жойлашганлиги ва бу ерда тўй никоҳи маросими ўтказилиши ноқулай турилади. Ҳозирги пайтда кўпгина маҳалла-мавзеларда масжидлар ташкил этилдики, бу ерларда махсус хоналарда никоҳ ўқитилиши анча қулай бўлмоқда.

Бизнингча, икки ёшнинг бир ёстикқа бош қўйишдек никоҳ маросими иложи борича келиннинг уйида ёки масжидда ўқитилиши айни муддао бўлади. Лекин қабристон ҳудудидаги масжидларда, айниқса жаноза ва мотом пайтлари бир томонда дафн, бир томонда никоҳ ўқитилиши яхши эмас. Ҳар нарса ўз ўрнида бўлгани маъқул, бир томонда йиғи-ю — мотом бўлаётганда, бир томонда шодлигу кулги авж олиб турса диллар ранжийди.

ТИРИКЛАР ҲИММАТИ — МАРҲУМЛАР ЗИЙНАТИ

Инсон қазоси етиб дорулфаёдан дорулбақога риҳлат қилар экан, ҳар бир халқ ўз анъана-удумига кўра марҳумни иззат-икром билан сўнгги манзилга кузатади, дафн расм-русумларини бежор келтиради. Шўнақа оғир ва мусибатли кунда марҳум эгаларининг қариндош-уруғлари, ёр биродарлари, хизматдошу касбдошлари, яқин-йироқлар, биринчи навбатда маҳалла-кўйдаги кўни-қўшниллар ҳамдам, ҳамдард, ҳамкор бўладилар, шошилинич юмушларда ёрдам берадилар, кўнгил сўраб, тасалли-ю, сабр-тоқат тилайдилар, зарур бўлса моддий ёрдамни ҳам аямайдилар, дардқаш, тобутқаш бўладилар. Мана шу ҳимматлар ўзи халқимизнинг одамийлик зийнатини, саховатини, олижаноблигини кўрсатади.

Олиғи, турғунлик йилларида тириклик чоғи ҳар қандай рост гапдан, виждону дённатдан, инсонийликдан бир варақ қоғоз — хужжат афзал бўлганидек, одам вафот этганда ҳам бир энлик қоғоз-хужжат олишга идораларга югуришлар ҳамманинг силласини қуритди. Қоғозбозлик марҳум дунё билан хайрлашганда ҳам тиш қўймайдиган бўлди.

«Гули сёёх» деган бир ташкилот ташкил этилдики, у фақат маълум табақа кишиларга ва ғайридинларга хизмат қилди, холос. Унинг имкониятларини миллатимизнинг кўпчилиги деярли билмади ва холис хизматини кўрмади. Энди бундай ташкилотнинг

ишни туб миллат аҳолисининг манфаатларига ҳам хизмат қиладиган тарзда қайта қуриш керак.

Келинг, ҳар қанча дилгир гап бўлса ҳам марҳумга кўрсатиладиган ҳиммату хизмат ҳақида мулоҳаза қилайлик.

Аввало шунни айтиш керакки, мусулмон одати бўйича вафот этган одамни биринчи навбатда ювиб-покизалаш лозим бўлади. Бу муҳим юмушни ювғувчи (ғассол — мўрдашўй) бажаради, ҳозирги пайтда бу муаммо анча қийин бўлиб қолди. Чунки кейинги пайтларда бу удумни бўйнига олган ғассоллар камайиб кетди, улар эски маҳаллаларда онда-сонда учрайди. Улим эса ҳақ, қазою қадар етиб, ҳеч бир маслаҳатсиз, тўсатдан хунук воқеа юз бердими, дарҳол ғассол топишга елиб-югурилади, уни топиш амри-маҳол.

Ғассол келгунча маййитни ювишга зарур бўладиган тахтани, бир неча янги тоғора-пақир, сув қуйиладиган ёғлоғи-чўмич, атиру-совун, кафанлик, хуллас кўп майда-чуйда нарсаларни тайёрлаш лозим бўлади. Бу заруратларни шошиб-гангиб турганда топиш ҳам осон эмас. Маййит ювиб бўлингач, унга ишлатилган нарсалар ирим юзасидан ҳаммаси ғассолга бериб юборилади ва қўлига сидқидил меҳнати учун яхшигина ҳақ ҳам тутқазилади.

Кўп қаватли уйларда турадиган оилалар бошига азадорлик тушса, яна ҳам оғир бўлади. Домларда аҳил-иноқ ўзбеклар яшаса, тўй-ю маъракага керакки ҳамма нарсаларни «Тўйхона омбори»га тайёрлаб қўйишади. Акс ҳолда домдаги бирор оила бошига аза тушса, маййитни ювишга зарур сартахтани ҳам қўшни маҳалладан олиб келиш лозим бўлади. Ана энди ўликни ювиш муаммосини кўрсангиз. Хонада ювилса, пастки қаватлагилар уйига сув оқиб тушади, ваннада ювилса анча мушкул. Бунинг устига кўпгина оила аъзолари (минг яқин бўлса ҳам) ўлик ювилган ваннадан фойдаланишга жижрғаниб қолишади. Шу қийинчиликлар устига кўп қаватли уйга мурдани олиб чиқиш, пастга олиб тушиш, агар бемор юқумли хасталик билан оғриган бўлса хоналарни тозалаш нақадар мушкул муаммолар эканини тасаввур этиш мумкин.

Мана шуларни ўйлаганда, ҳам маййитнинг кўп озор топмаслигини, ҳам ғамбода-аламзада азадорларга қийин бўлмаслиги учун азим шаҳримизда ғусулхоналар очиш аини муддао бўлмасмикан? Шундай фикрлар кейинги пайтда матбуотларимизда айтилмоқда.

Ғусулхоналар ташкил этиш зикри янгилик эмас. Бу нарса кўпгина мусулмон мамлакатларида, жумладан, Саудия Арабистони, Бирлашган Араб Амирликлари, Қувайт, Туркия, Афғонистонларда ҳам жорий этилган. Бу мамлакатлардаги ғусулхоналар марҳум бой ёки камбағал бўлишидан қатъи назар, ҳаммага бир хил хизмат кўрсатади. Яна шуниси ибратлики, ғусулхонада марҳумни ювиб-кафанлашда барча диний расм-русумлар тўла адо этилади, маййитни ювишга олиб бориш, олиб келиш, қўйингчи барча харажатлар текин бўлади. Ғусулга кетадиган ҳамма харажатлар шу мамлакатнинг, шахсий суғурта ташкилотининг, ёки хайрия

жамғармаларининг марҳумга сўнгги видолашув садақаси, хайр-эҳсони ҳисобланади.

Вақти келиб, масжидларга яқин жойларда ғусулхоналар қурилса, уларда маййитлар расм-русумимизга тўла риоя қилинган ҳолда пок-покиза ювиб-таралиб кафанланса, нақадар яхши!

Масжидлар қошидаги ғусулхоналарда ғассол касб-корини эгаллаган, тиббиёт ва илоҳиётдан тўлиқ хабардор мутахассислар ишласа айни муддао бўлади.

Очиқ гап, бизда сўнгги йўлимизга гоят савобли хизмату ҳиммат кўрсатувчи ғассол ва гўрковларга паст назар билан қарашдек гоят хунук иллат бор. Тасаввур қилинг, ғассол бўлмаса, маййитимизни ким ювиб, ким кафанлаб беради?! Гўрков бўлмаса, марҳумни сўнгги манзилгоҳига ким қўйиб чиқади?! Мана шундай олижаноб ва эзгу касб-кор кишилари бўлган ғассол ва гўрковларга инизат-эҳтиром билан қарамогимиз, бу касб-корга аҳамият бермогимиз зарур. Ҳаёт-мамот учун гоят зарур экан, бизнингча, масжидлар ҳузурида, диний мактаб-мадрасаларда, тиббиёт ўқув юртларида аёл ва эркаклардан ғассоллар тайёрлашни йўлга қўйиш керак.

«Гули сиёҳ» ташкилоти ишини чинакам холис хизматга айлантириш учун унинг кичик-кичик бўлимларини маҳаллаларда, кўп қаватли турар жойларда ва ҳатто корхоналарда ташкил этиш лозим. Ўзбек халқи шу пайтгача марҳумни дафн этишга зарур нарсаларни югур-югур билан ўзи топиб, ўз ёнига ўзи қовурилиб келмоқда. Мана шу зарурий нарсаларни «Гули сиёҳ»га ўхшаш ташкилотлар зиммасига юклаш керак. Лекин бундай холис хизматли жойда, худди маҳаллалардаги тобутхонада беминнат хизмат қиладиган кишилардек пок, ҳалол, диёнатли ва инсоф-эътиқодли одамлар ишлаши керак. Бирни ўнга пуллаб, ўз жиғилдонини тўлдириш пайида бўладиган тулкисифат айёрларга бу поккиза жойдан ўрин бермаслик лозим.

Бошига мусибат тушган ночор оиллага биринчи навбатда маҳалла, нишона, яқин қариндош-уруғ, дўст-биродарлар ёрдам қўлини чўзиши, оғирларини енгил қилиши савоб бўлади. Ҳозирги пайтда ҳар бир маҳаллада масжид бор, бу ерда домла-имомлар ҳар жума намозида марҳумлар хотирасига ўтказиладиган маърака-маросимлар ҳақида қимматли фикр-мулоҳазаларни айтадилар. Баъзилар маъракаларни катта тўй сингари дабдаба билан ўтказадилар, дастурхонга хандон пистадан тортиб, қимизу лимонгача қўядилар, бундай маъракада ўтирган одам, бу худойими ёки сиёфатми, деб ўйлаб қолади.

Мусулмончиликда дафн маросимидан тортиб, маърака ўтказишгача, марҳумларнинг руҳини ёд этиб, қабрларини тавоф қилишгача, ҳамма-ҳаммасида яхши анъаналаримиз, чиройли удумларимиз, меъёрли расм-русумларимиз борки, уларни онгимизга сингдириб, чин юракдан адо этсак халқимизнинг гўзал миллий сифатини намоён қилган бўламиз. Ўзбекистон — мустақил давлатми, ана энди миллий эътиқодимизни, маданият-маърифатимизни, урф-одатларимизни, турмуш тарзимизни халқимизга хос равишда камол топтиришимиз керак. Зеро, халқимиз жуда қадимдан ажо-

Йиб анъаналари, ҳавас қилса арзийдиган расм-русумлари, бой удумлари, буюк алломаларининг буюк кашфиётлари билан жаҳонни қойил қолдирган, яна буларни қайта тиклаб мустақил давлат, олижаноб халқ сифатида дунёга танилишига шубҳа йўқ.

Бир донишманд бундай деган экан:

— Ҳар қандай халқнинг олижаноблигини уч фазилат билан билиб олса бўлади: биринчи — одамларининг саломлашиш одобидан, иккинчи касб-ҳунарларидан, учинчи — марҳумларининг қабрларини қандай аҳволда тутишларидан.

Ҳамманинг мозори бир хил, озода, покиза, саранжон-саришта бўлиб, гул-майсалар, бута-ғиёҳлар билан яшнаб ётса, хушманзара дов-дарахтлар қабрлар ёнида яшил посбон бўлиб турса, ҳамма ҳавас қилади, ҳамма марҳумлар руҳи шод бўлади. Марҳумларнинг жонлари жаннатда бўлсин, худо раҳмат қилган бўлсин, тирикларнинг имони бутун бўлиб, ҳаммамизни арвоқлар қўлласин. Оллоҳ ниятимизга етказсин!

Азизу авлиёлар, саҳобалар мақбараларни,
қутлур қадамжоларни зиёрат этмоқни ҳам
фарз, ҳам қарз билур эдим. Қайда бўлмай, зиё-
ратгоҳлар олдида отдан тушиб, таҳорат олгач,
яланг оёқ билан бориб, зиёратни ўринлатдим.
Аркону давлат, барча мулозимларим ҳам зиё-
ратгоҳларни ана шундай тавоф этмоқни одат
билишди.

АМИР ТЕМУР

АЖДОДЛАРГА ТАЪЗИМ

(Оқ от етаклаган Отабек тимсоли)

Инсон руҳий оламининг ўзи бир олам. Одам боласи моддий-
иктисодий эҳтиёж билан бирга, маънавий-маърифат қадриятла-
рига ҳам доимий равишда ташналик, руҳий оламида гўзаллик ва
аъъаналарга чанқоқлик сезилиб туради, саъйи-ҳаракат билан ма-
на шу руҳий мадад ва қониқишга интилади.

Маънавий қадриятларнинг инсониятга нақадар улкан куч-қуд-
рат бағишлаб, жамиятни дунёга танитиш ва рўёбга чиқаришида
беқиёс омил эканини таърифлашга ҳожат йўқ.

Очиқ гап, жамиятимиз ҳозирги паллада сув ости чағир тоши-
га таги қадалиб қолган улкан кемадек депсиниб турибди. Ана шу
қийин вазиятдан чиқишининг бирдан-бир йўли қуйидагилардан ибор-
рат бўлиши лозим. Биринчидан, ҳар бир киши ҳозирги давр жара-
ёнларини чуқур эгаллаши, англаши ва туб моҳиятини тушуниб
олга юришимизга, «чағир тошга қадалиб қолиб» депсиниб турган
кемамизни равон сузиб кетишига омил топиши, бунга ўз муносиб
ҳиссасини қўшмоғи керак. Иккинчидан, ақл-идрок етакчи бебаҳо
куч эканини ҳис этган ҳолда, биринчи навбатда осойишталикни,
тинчликни, дўстликни сақламоқ лозим. Учинчидан, халқни фаро-
вонлик манзилига олиб чиқмоқ учун майда, кичик нарсалардан
катта пайдо бўлишини назарда тутиб, ҳеч иккиланмасдан, жами-
ятдаги кўз илғамас нарсаларга бепарқ қарамасдан, ҳам-
масини тежаб-тергаб, ҳаммасини ўз ўрнида аъло бажариб бор-
моқ керак.

Мана шу фикр-мулоҳазаларимиздан келиб чиқиб, қуйидаги-
ларни энг зарурий омил эканини таъкидламоқчимиз: инсон руҳий
оламини бойитиш, нурафшон келажакни кўриш учун ўтмиш мада-
ният қадриятларига онгли ёндошиш, уларни тоза дил ва самимият
билан ўрганиб, холисанилло хулоса чиқариб сабоқ олмоқ савоб
бўлади.

Миллий аъъаналарни, урф-одатларни ва инсоний қадриятлар-
ни ҳурматлаш, эъзозлаш ва асраб-авайлаш халқнинг маънавий
истакларини қондириб, жамиятга, яшаб турган тузумга меҳр-му-
ҳаббатини оширади. Шу маънода Ўзбекистон Республикаси Пре-

виденти Ислом Абдуғанниевич Қаримов ўз маърузаларидан бирида қуйидаги муҳим масалаларни ҳаққоний кўрсатиб ўтди.

«Халқнинг кўп асрлик анъаналари, маданияти, урф-одатлари ва маънавий қадриятларини менсимаслик элни жуда ранжитди.

Айрим маҳаллий раҳбарлар ҳам амал пиллапоясидан кўтарилишга ҳаракат қилиб, ўзларини аجدодларини унутган манқуртлар деб шоша-пиша эълон қилдилар. Халқнинг урф-одатлари, анъаналари, маданияти обдон оёқости қилинди, она тилининг қўлланиши соҳаси сунъий тарзда чеклаб қўйилди. Ҳатто шундоқ ҳам миллий анъаналардан анча олисда қолган айрим санъат турлари ҳам кимларгадир мақбул бўлмай қолди ва уларни янгилашга уриндилар. Ҳатто миллий либос ҳам қораланди. Кези келганда одамлар миллий анъаналар бўйича тўй қилиш, қариндош-уруғларини дафн этишга ҳам чўчиб қолган эдилар».

Ўзбек халқи шу қадар пўлат иродалик, ҳатто оғир кулфатларда ҳам ҳиссиётини чидам-матонат билан тутишни билади. Узоқ йиллар халқимиз кулфатларга чидаб, бардош билан моддий бойлик яратиб келди. Тиш тишга қўйилди, қулоқ гунг, кўз сўқир, тил лол эди. Мустақиллик туфайли олам мунавварлашди-ю, ҳақни эшитадиган, адолатни кўрадиган, ростни дадил сўзлайдиган бўлдик.

Биз юқорида, майда нарсаларга эътиборсиз бўлмаслик, чунки майдадан йирик нарсалар пайдо бўлишини айтдик. Мана, шунга бир мисол. Шаҳри азим Тошкентнинг ўндан тўққиз кўчасига биз яхши билмайдиган ёки шаҳримиз тарихи-турмуши билан боғлиқ бўлмаган номларнинг қўйиб ташланганини қандай изоҳлаб, қандай лаънатласа бўлади?!

Тошкентнинг баҳаво ёки чекка кўчаларига, ошхоналарга, киноларга, хиёбонларга, анҳор соҳилларига ғалати техникаларнинг, Ўзбекистонда ҳеч кўрилмаган паррандаларнинг, тушимизга кирмаган ўсимликларнинг, ҳатто йиртқич ҳайвонларнинг ном-атамалари қўйиб ташланган эди.

Ҳаракатдаги турли машиналарнинг ва транспортларнинг пешонасига, биқинига ёзилган бир тилдаги номлар, ўртасида таёқчани рақамлар билан кўрсатилган манзиллар жонга тегиб, асабларни қайради.

Худди шу ўринда шаҳримизнинг кўча, хиёбон, майдон ва истироҳат боғларига ўрнатилган бесўнақай ҳайвонлар, хунук шакл-шамойилдаги қоматлар, болалар кўрса лабига учуқ тошадиган аждар-ажиналар каби ҳайкал-безаклари шаҳримиз ҳуснига доғ тушириб туради.

Ҳамма нарсанинг меъёри бор, ҳаддидан ошиб кетса халқнинг ғазаб нафрати жунбушга келади. Ўзбекистон пойтахти Тошкент кўчаларининг номи, безатилиши, дов-дарахтлари, одамларининг ўзига ҳос замонавий-миллий уйғунликда кийиниши билан ўзбек диёри эканини билдириб туриши керак.

Она заминимизда яхши дуолар мустажоб бўлиб, тинчлик ва ҳамжиҳатлик барқарор бўлиб турибдики, ҳар қанча иқтисодий-ижтимоий қийинчиликларга қарамай халқимиз фаровон кунлар

умидада фидокорлик билан меҳнат қияпти, иродаси руҳий мадад беряпти. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Қаримовнинг халқчил ва ҳаққоний фармонлари, доно сиёсати, раво йўлдан мунаввар манзилга дадил бошлаб бораётгани маънавий қадриятларимизни, маданият ва мафкурамизни юксалтиришга қаратилган барча ғоя-тадбирлари ижобий натижалари билан намоён бўляпти.

Инсонга меҳр-шафқат, садоқат, ҳурмат-иззат, миллатлараро самимийлик, меҳрибонлик, ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик, руҳий поклик сари қўйилган қадам мана шу одамийлик қадриятини, миллат урф-одати ва анъаналарини эъозлашдан бошланади. Ҳозирги кунда кўча ва жой номларини ўзгартириш, кўрсаткичларни, транспортларнинг қайси манзилга қатнаши аниқ ва соф ўзбек тилида ёзилиши яхши олиб борилмоқда, лекин бу соҳада сусткашликка йўл қўймаслик, ҳали минглаб кўча ва жой номларини ўзгартириш лозимлигини унутмаслик керак.

Кўча, майдон, хиёбон ва ҳатто сув манбалари бўлган анҳор, кўлларга ном қўйишда жуда ўйлаб иш тутиш керак. Элга қилган хизмати ва номи тор доирада маълум бўлган марҳумнинг хотирасига ўйламай-нетмай катта кўча ёки бирор маҳалла-мавзени қўйиш адолатдан эмас. Одатда катта жойларга халқ қаҳрамонига айланган машҳур меҳнат кишиси, буюк аллома, халқ дилига жоб бўлиб кетган шоир-ёзувчи ва улўф санъаткорлар номи қўйилиши яхши анъанамиз ҳисобланади. Шаҳримизнинг исталган кўчасига қандайдир яхши ишлаган министр, ўқитувчи, шифокор, инженер, савдо ходими, маҳалла оқсоқоли номини қўйверсак, маданиятимиз қадриятини бачканалаштириб қўйган бўламиз.

Ростини айтганда, ҳозирги пайтда аксарият кўчаларга номи қўйилган кишиларнинг ким эканини кўпчилик билмайди (бунга мисол келтирмаймиз, кўча кезиб номларни ўқиганда ҳар бир киши ўзи тушуниб олади). Энди шундай номлари қўйилган марҳумлар вақт-замон ўтиши билан унутилади. Шунинг назарда тутиб, келгуси авлодларга уларнинг ким бўлганини билдирадиган, қолаверса ҳозирги авлодни тарбиялашда номлари эъозланган кишиларнинг эл-юртга хизматлари, номи-шарифи, туғилган ва вафот этган йили, касби, ижтимоий фаолияти мрамар тахтачага ёзилиб, кўча боши деворига ўрнатилса ҳам ибрат, ҳам кўчага ҳусн қўшган бўлур эди.

Халқимизнинг ҳурмат-эҳтиромли анъаналари, урф-одатлари ва ўзига хос расм-русумлари борки, улар яхши фазилатлари, элимиз диди-руҳиятига мос хислатлари билан асрлар оша яшаб келяпти. Шундай инсоний анъаналаримиздан бири марҳум ва марҳумаларни эслаб хотирлаш, улар дафн этилган мазористонларни тартибга солиш, саранжом-саришта этиш, тинч-сокин қабристонларда ҳамду-сано айтиб турсин учун гул-буталар ўстириш каби тадбирлар кўриш ўзлимизни англашга ҳам катта хизмат қилади. Қимки ўз ўтмишига ихлос билан қараса кул эмас, чўғ олади. Чўғ қалбда яхши ниятни, пок ҳамият гулханини алангалатади.

Қадимдан ўзбек халқи ўз аждодларини унутмаслик руҳида тар-

бия топиб камолга етган, йилнинг маълум кунлари ва маросимларда қабристонга бориб, марҳумларни ёд этиш, эслаш ва хотираларига бир калима Қуръон ўқиш одат бўлган. Энди-чи?... Дунёнинг тугамас иш-юмушлари, ташвиш-севинчлари гирдобига тушиб, баъзиларимиз марҳумларни хотирлаш анъанамизни унутиб қўйганмиз. Очиқ гап, эрта-буруси кун и ўзимиз ҳам шу ҳолга тушишимизни, борар жойимиз ўша жой эканини ўйласак, жуда даҳшат! Шундай экан катта-кичик, қарию ёш марҳумларни ва уларнинг абадий гўшаси бўлган мазористонни эҳтиром билан тавоф этишни унутмаслигимиз керак.

Ўзбек халқимизда минглаб гўзал расм-русумлар борки, биз шулардан бирини ҳикоя қилиб, ўз таклиф-мулоҳазаларимизни изҳор қилмоқчимиз.

Илгари одамлар қабристонга ғоят эҳтиром, ихлос ва таъзим-тавозе билан муносабатда бўлишган. Мазор олдидан ёки ичидан югургиламай, бош эгиб аста-оҳиста ўтишган. Кишилар қабристонга яқинлашишлари биланоқ от ёки аравада бўлсалар ундан тушганлар, сукут сақлаб аста-секин оидмлаб шу ердан ўтган аждодлар руҳ-поклари билан унсиз диллашиб гаплашганлар... Кейин маълум масофага боргач, яна от ва араваларга миниб кетаверганлар. Шу ўринда соҳибқирон Амир Темурнинг: «Азизу авлиёлар, саҳобалар мақбараларини, қутлуғ қадамжоларни зиёрат этмоқни ҳам фарз, ҳам қарз билур эдим. Қайда бўлмай, зиёратгоҳлар олдида отдан тушиб, таҳорат олгач, яланг оёқ билан бориб, зиёратни ўринлатдим.

Аркону давлат, барча мулозимларим ҳам зиёратгоҳларни ана шундай тавоф этмоқни одат билишди», деган сўзлари ҳаммамизга ибратлидир.

Мана шу ҳолатни бир зум чин юракдан ҳис этинг-а, қандай олижаноблик фазилатини бошдан кечирамиз. Уша одамлар зиёратгоҳлардан аста ўтиб борар эканлар, ўз виждонлари билан ғойибона фикрлашишган, ёмонликдан фориғ бўлишни дилга тугишган, эзгуликни ният қилишган, чарчаб, асаблари лойқаланиб келаётган ҳар бир киши мана шу ердан ўтганлар руҳини ёдга олиб, юраклари таскин-тасалли топган, асаблари тиниқлашган.

Бизнинг тезкор асримизда нима бўляпти? «Чоп-чоп»га учраган биз бандалар на қабристонни, на у ерда ётган марҳумларни билмай, билсак ҳам аҳамият бермай машинада, тўрт гилдирак устида ғизиллаб ўтиб кетамиз. Ўйлаб, мулоҳаза-мушоҳада этсак, бу ҳам лоқайдлик, ўтмишга бефарқлик эмасми?! Қим бизни қувляпти? Қаерга шошиб кетяпмиз? Бир-икки дақиқа сукут сақлашга вақтимиз шунчалар тизгимиз?

Чин юракдан шуларни мушоҳада этиб, шундай бир мулоҳаза туғилди. Бу масала ёки тадбир кўпчилик ҳамшаҳарларимизни ҳайратга солиб, ўйлатадиган ғоя бўлади. Шаҳар кўчалари ва хиёбонларига ҳар хил беўшов, яланғоч ҳайкал-безаклар ўрна-тилгандан кўра, қабристон олдидаги серқатнов йўл чеккасига миллий анъанамизни акс эттирадиган яхши мазмунли тасвир-ҳайкал қўйилса қандай бўларкин?

Бу тасвир-ҳайкал хаёл-тасавури шундай бўлади:

Донолар, ҳайвонот оламининг гул тожиси — от, дейдилар. «От минган — муродига етади», «От — одамнинг энг яқин йўлдоши», «От — ҳайвонларнинг энг зийраги» деб бежиз айтишмаган. Халифа Маъмун: «От қандай яхши, у осмону гардон ва тахти равондир» деган бўлса, Абдуллоҳ ибн Тоҳир: «Мен учун отга миниш фалак бўйнига минишдан афзалроқ», деган эди. Отларга Саман, Дулдул, Буруқ, Тулпор, Жийрон номлари ҳам бекор берилмаган. Ели қалин ва узун, бели хипча, сағрини духобадек силлақ, тўрт оёғининг тиззасигача оқ пай бўлган, қуйруқ, думи мажнунтол овдаларидек узун, бўйни алп отни келинчакка қиёс қилганлар. Дунёнинг тўрт тарафидан келган карвонларнинг гижинглаган отлари шаҳримизнинг ўн икки дарвозасидан ичкари кираётганда қабристонлар олдидан оҳиста-оҳиста юриб ўтганлар.

Биз халқимизнинг ана шу сеvimли ҳайвони — отни бир тим-сөл қилиб олиб, Қорасарой даҳасидаги «Тешикқопқоқ» қабристонини олдида, кўча четида тумор шаклида қолган ерга оқ от ва уни етаклаб хомуш бош эгиб келаётган Отабек сиймосида тасвир-ҳайкал ўрнатилса деган ниятдамиз (бунинг лойиҳасини мусаввир ва лойиҳачилар мукаммал ўйлаб кўрарлар).

Энди тасаввур қилинг. Қабристон олдида оқ от, уни етаклаб хомуш бош эгиб бораётган Отабекнинг нурли сиймоси. Мозор ёнидан ўтаётган йўловчилар, тез елиб бораётган энгил-оғир машиналар бу тасвир-ҳайкални кўриб, беихтиёр тезликни камайтириши, шу ердан ўтган марҳумларни эслаши, ҳар бир кишининг қалбида, эзгулик, самимият, меҳр-шафқат туғилиши, ўзлигининг кимлигини ва нима бўлишини бир зум хаёлидан ўтказиши нақадар яхши!

Агар иложи бўлса, қабристонга яқин жойларга ҳар икки томондан шаҳар автоинспекцияси секинлик белгисини қўйса яна ҳам яхши бўлади.

Қабристонлар олдида миллий анъаналаримизни акс эттирган тасвир-ҳайкаллар қўйилиши маънавий қадриятларимизни белгилайди, шаҳар ҳусн-жамолини очади, одамларни ўзлигини билишга ва қадрлашга ундайди. Меҳр-шафқат ва хайрия жамоалари, Мовароуннаҳр мусулмонлари идораси бу хайрли ишга бош қўшсалар унут бўлиб кетган ва унутилиш арафасида турган анъаналаримизни, халқимиз бағрида очилаётган янги-янги чашмаларни балқитиб юзага чиқариш мумкин бўлур эди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти, халқ сардори Ислам Каримов атоқли арбоб Шароф Рашидов таваллудининг 75 йиллигига бағишланган тантананада сўзлаган нутқида: «... Халқимиз фақат жисман эмас, руҳан ҳам уйғоқ бўлмоғи даркор. Руҳ бедорлигига унинг раҳбар раҳнамолари, олим-зиёлилари, барча фарзандлари масъулдир...», деганларида минг бор ҳақлар.

Эндиги навбат Ватаннинг имонли ўғлонларига. Имон эса ўзифодасини ҳикмати-амалий ишларда топгай!

Яхши роя халқ қалбидан жой олиб, эзгу анъаналар билан яшайди. Оқ от етаклаган Отабек тимсолидаги анъанавий ва мил-

лий тасвир ҳайкал инсоний удумларимизга, яъни маънавий қадриятларимизга янада барҳаётлик бағишлайди, деган ниятдамиз.

МЕНИНГ ҚАЪБАМ — ИНСОН

Дунёнинг тилаги, самари ҳам биз,
Ақл кўзин қораси — жавҳари ҳам биз.
Тўғарак жаҳонни узук деб билсак,
Шаксиз унинг кўзи — гавҳари ҳам биз.

Умар Хайём

Сирли оламнинг мўъжизалари қўйнида яшарканмиз, уларни кўриб: «Ажаб дунё экан» дея лолу ҳайрон қоламиз, кўҳна олам ажойиботларидан ҳайрат ёкамизни ушлаймиз. Дунёнинг яратилиши мўъжиза бўлганми? Бўлган! Демак, олам— мўъжиза! Ҳаёт— мўъжиза! Тириклик — мўъжиза! Ҳатто ўлим ҳам мўъжиза!

Улкан бу мўъжизаларни ўз ҳолига қўяйлик-да, кичик бир масални келтирайлик.

Ҳозиргина ёруғ дунёга келган қум заррасидек чироқ парвонаси ер узра ўрмалаб, ўчишга қанотларини силкий бошлади:

— И-е, шу миттивойда ҳам жон бор экан-да, — деймиз.

Ҳа, шу заррадек ҳашаротга ҳам чеварлик билан жон ато этилган.

— Парвона нима учун саъй ҳаракат қиляпти?— савол айлаймиз.

— Ризқ-насиба топишга, — деган жавоб бўлади.

Қизиқ! Парвонага оҳиста тегиб кўрамиз. У қанот қоқиб учади:

— И-е, жони ширин экан-ку, — деймиз ачиниб.

— Ҳа, у ҳам дунёга яшаш учун келган-да, — деган садо бўлади.

Кўрамизки, шу жимитдек чироқ капалакда ҳам ҳаётга интиқлик бор, умр ўлчови ва узлат муддати бор. Табиатнинг тантилигига тан берамиз, чунки бу ҳам мўъжиза!

Келинг, энди Инсон зотини ўйлаб кўрайлик. У ўзи қандай мўъжиза?! Инсон нақадар гўзал! (Биз бу иборада «гўзал» сўзини ҳусну чирой таърифида эмас, «мўъжиза» деган маънода хитоб қиламоқчимиз). Ахир, Инсонни ўн саккиз минг оламнинг минг-минглаб мўъжизаларидан ҳаттоки энг олийсига қиёслаб ёки тенглаб бўлармикин? Чексиз бу оламнинг қайсидир бир дунёсида у каби ноёб хилқат бормикин? Бор бўлса у ҳам Инсондек мукамал яратилганмикин!?

Инсон мукамаллик билан бирга, яна ғоят мураккаб хилқат! Бунга мана бу муаммоли ибора тасдиқ этади:

Оламаро ҳар бир одам — бир олам!

Ҳўш, бунинг сирини нимада? «Одам — бир Олам» дейишнинг маъноси шуки, дунё яратилиши қандай мўъжизали юз берган бўлса, Инсон ҳам шундай сирли сеҳр қуввати билан яратилган. Унинг

нутфадан пайдо бўлиши, улғайиши, умр кечирishi, зоҳирий ва ботиний кечинмалари, дорулфанодан дорулбақога риҳлат қилиши — ҳаммаси мўъжиза! «Одамнинг ичидагини билиб бўлмайди» деганларки, Инсоннинг чексиз сир-асрорларини ўлчаб-чамалашга ёхуд у ҳақда башорат қилишга ҳеч ким қодир эмас. Мана, оддий бир мисол. Одамнинг юз-кўзига ҳар қанча тикилганда ҳам, дилида нима ўйлаётганини асло билиб бўлмайди. Бунақа яширин сирларнинг Одамда бир олами бор. У дунёга сирли келиб, умрини серҳаракатлилиқ билан ўтказадими, нималарнидир адо этиб яна сирлилигича ғойиб бўлади. Ажаб, дунёдан кетган бирор зот қайтмайди. Шундай. Инсон қаердан келяпти-ю, қаерга кетяпти, ҳаёт ибтидоси қандай бўлгану, интиҳоси нима билан тугайди, ҳеч ким билмайди! Тегирмон тошидек чарх уриб турган оламнинг мантиқ-мақсади тириклик бўлса, одамий қадр-қиммат, оқибат-ҳиммат, меҳр-муҳаббатнинг ҳидоятли йўли билан Инсон камоли қандай улуг чўққига кўтарилади?! Буларнинг ҳаммасини Яратганнинг ўзиндан бошқа ҳеч ким билмайди ва таъриф-таъсиф этиб беролмайди, чунки Одамга бу даражада каромат қилиш учун илми ғойиб қуввати ҳофизаси ато этилмаган. Лекин ҳар бир Инсонга буюк ақл туҳфа қилиниб, ҳидоят йўли равшан кўрсатиб қўйилган.

«Меҳмонхона»дек бу ёруғ дунёнинг зийнати Инсон тақдир-камолини ўйлаганда, юракда қон фаввора бўлиб видео қилганда пок муҳаббатимиз билан ҳамду санолар айтамыз:

— Эй буюк Инсон, нақадар ноҳид мавжудодсан! Нақадар ёқимли, нақадар фусункор, нақадар нузли зотсан! Мунчалар доно, мунчалар зукко, мунчалар аъло хилқатсан! Сенинг идрокинг, ироданг, сабринг, илҳоминг қут-барақа фазилатлари билан жилланган. Ўзинг секин-қувончларга қанотсан, ғам-қайғуларни кўтаришга пўлатсан! Сен умр лаҳзаларини безашга гўё фасли кўкламсан, меҳрда ҳам, қаҳрда ҳам саҳий-ю ўктамсан! Сенинг камолингда Қуёшнинг жамолини кўраман. Сен ўзи қанақа сеҳр-жоду билан яратилгансан, нақадар азизу мукаррамсан!?!

Ҳа, Инсон азизу мукаррам яратилди!

Одамнинг пайдо бўлишини ровийлар олам ибтидосидан мана бу тахлит ривоят қиладилар: «Одам тунроқдан яратилди, унинг вужудига ўттиз тўққиз йил ғам-қайғу, бир йилгина секин-қувонч ёмғирлари ёғдирилди. (Шунинг учун бандасининг ҳаётда ташвиши кўпу, қувончли кунлари оз бўлди). Вужудга жон ато этилди. Одам Ато бир ўзи зерикиб қолмасин деб унинг қовурғасидан жуфти ҳалоли — Момо Ҳавво яратилди. Сўнг Оллоҳ таоло фаришталарига: «Одамга сажда қилинг» деб хитоб этди, улар сажда қилдилар, лекин фаришталарнинг устози Азозил: «Мен нурдан, Одам тунроқдан яралган» деб ўзини такаббур тутди ва Одамга сажда қилишдан бош тортди. Шундан кейин унга Иблис — Шайтон номи берилди. Оллоҳ таоло Одамзотни шу қадар азиз тутдики, ҳатто ўзига юз минг йил тоат-ибодат этган фариштаси Азозилни Одамга сажда қилмагани учун лаънатлади ва жаннатдан қувди.

Одам Ато билан Момо Ҳавво (тақиқ этилган бугдойни еб қўй-

ди) равзан боғда яйраб-яшнаб юришганда фожиа юз берди. Шай-тони лаъиннинг авраши билан Момо Ҳавво тақиқ этилган бугдойни еб қўйди, Одам Атога ҳам едирди. Бу катта гуноҳ эди, лекин Оллоҳ таоло бандасининг дастлабки бу қилмишини кечирди. Сўнг шу айб-гуноҳлари учун Одам Ато билан Момо Ҳавво Ер сайёрасида синов муддатини ўташ учун бадарга бўлдилар. Шунда ҳам Мавло азза ва жалла Одамзотни эъзозлаб, ўзининг ердаги халифаси деб улуғлади.

Ровийлардан қолган қадимий ривоятларда Инсоннинг Ер юзида нақадар азизу мукаррамлиги, умр кечириши учун ҳамма нарса муҳайё этилганлиги, ажойиб неъматлар туҳфа қилиб қўйилганлиги мўъжизали ифодасини топган. Инсонга берилган олий неъматларни эса, санаб-саноғига, синаб — сир-синоатига етиб бўлмайди. Келинг, шу неъматлардан баъзиларини тафсиф этиб, Инсоннинг буюклигига имон келтирайлик.

Тириклик неъматини. Уни қандай баҳолаб бўлади! Еруғ бу дунёда ҳаводан тўйиб нафас олиш, соғлом юриш, ноз-неъматлардан баҳраманд бўлиш, умид-орзуда кеча ва кундузнинг севинч ташвишлари билан яшаш мунчалар ширин! Ўлчовли ва меъёрли тириклик неъматини Инсон қадрлайдими ёки йўқми?! Шукр қиладими ёки босар-тусарини билмай бир-бирига адовату зулм қилаверадими?! Ширин умрни гуноҳу азим ва ёмонликлар эгови билан емирадиган бандани фойил ҳаётга нима мақсадда келган ўзи?! Яйраб-яшнаб яшаш учунми ёки чашмадек тиниқ ҳаётни булғаб, ҳаром-ҳаришга чулғаб кетишга келганми?! Бандаси бир кун умри тугагини билса ҳам, хаёлининг тизгинсиз қанотида учиб юриб ўзини ҳеч қачон ўлмайдиган ёки ҳали кўп яшайдиган каби ҳис этиб саъйи-ҳаракатда бўлаверади, ўлчовли умр тугаганида эса, тириклик неъматини қадрламаганига, уни Одамларга зиён-заҳмат етказиб ўтказганига алам-вэтироб билан афсус-надоматлар чекади.

Ким ўзи тириклигининг азизлигини билса, тирик ҳар бир жонни авайлайди.

Ҳикмат бор: қўлингдан келса, чумолига ҳам озор берма, унинг ҳам жони ўзига ширин.

Матал бор: қарга қарғанинг кўзини чўқимайди. Бир қузғунки бир-бирига шундай жон-бажо, лекин инсондек ақлли ва меҳрли зот адоват билан бир-бирини ҳалок этмоғи — нечун?

Ақл неъматини. Инсонга бу неъмат гултоғи этиб берилди. У одам аъзой-танининг энг табаррук бўлагига — Бош қисмига жо-бажо этиб қўйилган. Ақл қуввати — табиатнинг олий неъматини! Инсон ақл билан Ер сайёрасининг султони бўлди. Қимки ақл ўрнига жаҳлга йўл берса султон эмас, доно кишилар томонидан нодон аталди. Ақл яхшиликка ҳамдам бўлиб, ёмонликка юз бурилса ғам-алам тортади, инсон виждони қийналади. Ақл неъматини билган лаззат шарбатини ичади.

Ҳикмат бор: ақли йўқ-девона, девона эса шўрпешона, у ақлни ишлатмаса ҳаёт йўли равшан бўлмайди, умри гулшан кўрмайди.

Матал бор: доно билиб сўзлайди, аъло ишни кўзлайди.

Ҳамма тирик мавжудотда Ақл бор, лекин узун-қисқа, синиқ-кемтик, ортиқ ёки кам!

Сўзлаш неъмат. Инсон умид-истагини айтмоғи ва дил чигилини ёзмоғи учун сўз туҳфа этилди. Тил — дилнинг оҳангли ифодачиси бўлди. Тилнинг раҳми ҳам, қаҳри ҳам бор. Ҳакимлар ҳақ айтишди: яхши топиб гапиради, ёмон қопиб гапиради. Ширину шакар ҳам — тил, қотилу заҳар ҳам — тил.

Аччиқ сўздан асабга озор етди,

Яшнаб турган кўнгилни мазор этди.

Тил — оғзининг лоласи, сўз — ақлнинг боласи бўлди. Тийилган тилдан тайинли сўз чиқади.

Ҳикмат бор: тил-забонингни сарбони бўл, яхши сўзнинг қурбони бўл.

Матал бор: Одам борки, ширин сўзнинг гадоси,

Ширинзабон-одамларнинг аълоси.

Кўриш неъмат. Ранг-баранг бу дунёнинг жило-жилваларини, минг тусда товланишларини, малоҳат ва латофатли назокатларини кўриб ҳиссий завқланиш, ором олиш, дилга оройиш бериш учун кўзнинг кўриш неъматини нақадар улуғ туҳфа!

Ҳикмат бор: кўз—кўнгилнинг кўзгуси, у бутун вужудга ёруғ оламни намоён этганидек, одам дилидагини тиниқ булоқдек кўрсатиб туради, унда вужуднинг севинчи ёки қайғуси акс этиб туради.

Матал бор: ёмон кўздан асрасин, ёмон кўзлар ёвуз ниятли бўлади. Яхшилар ёмон нарсаларни кўришдан сақланадилар, дил истаса ҳам маккор нигоҳ ташламайдилар.

Эшитиш неъмат. Чархи фалакнинг садо-ю нидолари кўп. Олам мунчалар ҳаяжонли! Кўз билан кўриб турган борлиқнинг сукунатда қолишини бир ҳис этинг! Дунёда жимжигликдан даҳшатли нарса йўқ! Олам билан мулоқот эшитиш туфайли бўлади. Серҳаракат дунё оҳанг-овозлари билан гўзал! Одам эшитиш билан руҳига роҳат, қувватига шижоат олади.

Ҳикмат бор: Яхшини эшитиб ибрат ол, майин сўзлаб иззат ол!

Матал бор: ёқимли овоз — дилга ҳамроз.

Жаҳлу дўқдан, кесатиқ билан яралган овоз дилни вайрон қилади.

Булбул хониш қилганда минг оҳанг янграйди, эшак ҳар қанча кучанса ҳам бир хил ҳанграйди.

Куч-қувват неъмат. Бу неъмат шундай яратилганки, унга ақл-заковат қўшилса, инсон бугун мавжудотдан куч-қувватда устунликка муяссар бўлади. Солиқ кишилар бу неъматни фақат фойдали ва савобли юмушларга сарфу-харж этадилар. Ким куч-қуввати ошиб одам боласига озср берса, у «дилозор-худо безор»дир.

Ҳикмат бор: Қувватинг борида — шоҳи жаҳонсан, қаригач кучинг йўқ, нотавон жонсан.

Инсон куч-қуввати ошиб-юшганда такаббурлик қилса, босартусарини билмаса, ёши ўтиб уни йўқотганда қуриётган дарахтдек шалвираб, титраб қолади, кучлиларга муҳтож бўлади ва хор-зорликда узлатга кетади.

Матал бор: куч-қувватга ғайрат зарур, ғайрат учун қувват зарур.

Куч-қувват неъматини ақл-заковат билан қўшган инсон иқбол истиқболга чиқади.

Ҳавои нафс неъматини. Инсонда икки ҳавои нафс аъзоси бўлиб, бири юқорида, иккинчиси пастдан ўрин олган. Нафс аслида вужуднинг хоҳиш, истак, майлидан келиб чиқиб, дунёнинг лаззату неъматларидан, маънавий-ю, моддий бойликларидан ва жамини ҳалол нарсаларидан баҳра олиш учун ато этилган. Икки нафсини тийган Одам азиз бўлади. Лекин нафснинг жиловни йўқ, шунинг учун тергаб-тийиш жуда қийин. Айниқса нафси амморани — ғолиб келувчи нафсни тўхтатиб қолиш амри маҳол бўлади. Ҳавои нафснинг бу хил турлари ҳам кўп. Шулардан энг юқумлиси ва шиддатлиги мол-дунё тўплаш, иккинчиси мансаб эгаллашдир. Ҳар иккиси жуда ширин нафс бўлиб, бандалари булар учун ҳатто жонларини фидо этиб юборадилар. Одамлар борки, мол-дунё учун уриш-жанжал қиладилар, халқни алдайдилар, фириб ишлатадилар, бировларнинг ҳақиқа ҳиёнатдан тоймайдилар, ҳатто қийналган бева-бечораларнинг ризқи-рўзини оғзидан тортиб оладилар. Мансаб мавқеида ҳалол турганларни кўролмайдилар, уларнинг ўринларини эгаллаш учун адовату тўхмат уюштирадилар. Бойликлари ортиб-тошган бандалар калондимоғлик билан юрадилар, ўзлари нодон бўладилару доно йўқсулларга паст назар билан қарайдилар. Улар доим ҳовлиқишади, ҳаддан ошишади, зино ва гуноҳ ишлардан тап тортишмайди, буларнинг ҳаммаси заволга олиб боради.

Солиҳ кишилар ҳавои нафсини ирода билан жиловлаб ўзларини қаноатда тутадилар, меъёр уларнинг нафсига доим ёр бўлади.

Ҳикмат бор: нафсини тийган — султондир, нафсини тиймаган — ултондир.

Матал бор: бир машойиҳ айтган экан:

«Менинг нафсим балодур, ёнар ўтга солодур».

«Ўтга солиш» — дўзах азоби билан баробар даҳшат! Буни улар бошга офат тушганда, азоб-уқубат етганда биладилар.

Сабр-тоқат неъматини. Инсонга берилган неъматларнинг аълоси — сабр! Қимда шу неъмат собит бўлса, у обид, ёқимли ва қимматли одам бўлади. Сабр-оғир кунда ҳамдард, секинчи кунда ҳамдам туради. Бошга тўсатдан кулфат-мусибат тушганда чидаматонат билан қилинган сабр — сабрнинг чўққиси дея эътироф этилган. Инсонда сабот, сабр-қаноат, шукроналик қанча зиёда бўлса, ҳақ йўлига шунча осон чиқади. Бесабрлар оғир-қийин кунларда фақат ўз манфаат-шахсиятларини ўйлаб эл-юрт ғамини чекмайдилар, жиғилдон дардидан бошқа ҳамма нарсани унутадилар, савоб-ҳимматни йиғиштириб ташлайдилар-да, ҳалол топиш-тутишга қаноат қилмай олғирлик, юлғичлик, қаллоблик йўлига кирадилар, охир-оқибат яхши кунлар келганда ўша бесабрлар ҳам боши, ҳам кети билан шўнғиган ўрдак каби кулги бўладилар.

Солиҳ кишилар сабрнинг аччиғини тотиб, ширин мевасини ейдилар, сабрни умрнинг зийнати деб биладилар, «бир қийинчилик-

дан сўнг икки осончилик бор» ақидасини дилда маҳкам тутадилар.

Ҳикмат бор: Сабр қилсанг ғўрадан ҳалво битур,

Бесабрлар ўз оёғидан йнтур.

Матал бор: Бесабрга сабр — дордир,
солиҳга сабр — ёрдир.

Сабрли одамлар муродига етганда, бесабрларнинг оҳу-додига самину-замон титрайди.

Инсонга бир-биридан мўъжизали ана шундай фазилатли хислатлар қатори, эрки-ҳуқуқи эркин бўлиши учун, туйғуларини бир қонун-қолипга солиб қўймаслик учун Ихтиёр хислати ҳам ато этилган. Имтиҳон-синов мақсадида юборилган Инсон Ерда нима-ники истаса, яйраса ўша хоҳлаган кўйида юрсин, деб қўйилган. Шу билан бирга, «Ихтиёрим ўзимда экан», деб куфрона ишларни қилмаслиги учун нурли ҳидоят йўллари ҳам белгилаб қўйилган. Умр бўйи одам боласи ҳаётиги қандай кечирса, охирида, жон чиқар арафасида барча яхши ёки ёмон ишларини бирма-бир ёдидан ўтказиши, яхшиларига қаноат ҳосил этиши, ёмонларига афсус-надомат чекиши аниқ! Ихтиёрини беихтиёр қўйиб бировга зулм қилган, ноҳақ йўлга юрган, босар-тусарини билмай қолган осий бандаларга ҳидоят йўли йўқ! Мол-дунё тўплашга ўч ва фақат жигилдонни ўйлаб яшаётган порахўрлар, чайқовчилар, эл-юртни алдаб бор-шудини талон-тарож қилаётган муттаҳамлар, қаллоб дўқондорлар, ўғрилар, фоҳишалар, текинтомоқ келгиндилар беш кунлик роҳати учун Инсон номига доғ тушуриб осий банда бўлаётганларини билмайдиларми? Биладилар! Бундайларга «Сен гуноҳ иш қилиясан, ўзинг ва болаларингга ҳаром лўқма едираяпсан», дейилса, улар ғоят бепарво гуриб: «Ҳаётга одам бир марта келди, яшаб қолиш керак, ҳозир ҳамма қанақа бўлмасин пул топишга урган ўзини, биз қараб турамызми, биз ҳам юламыз-да» деб кекирдик чўзадилар, бу кимсалар етим гўдакнинг оғзиндагини ҳам тортиб олиб жигилдон тўлдиришдан ҳам тортинмайдилар. Қайтарли дунёда ҳаром топиб, ҳаром емоқнинг ҳисоб-китоби, азоб-изтиробни бўлишини ўйламайдилар. Куфрона йўлларини тўғри деб ўйлаб, айб-гуноҳ балчиғида булганаверадилар.

Солиҳ кишилар бундай эмаслар! Одам улуғ зот! У табиат туҳфа этган ақл-идрок, забон, кўз, эшитмоқ, куч-қувват, меъёрли ҳавои нафс, олий сабр-тоқат билан ўзининг азизу мукаррамлигини кўрсатмоғи, таъбир жоиз бўлса, икки дунё саодатига мушаррафликни эгалламоғи керак. Ҳаётда шундай имон-эътиқодли кишилар кўп. Мўъжиза бу дунёнинг ажойиботларига ақл кўзи билан қарасак, Қуёш, Ой, Осмон, чарақлаган юлдузлар, она-Ер, сув, олов, турфа ноз-неъмат, қўйингки ҳамма-ҳаммаси азиз инсон учун яратилган.

Ривоятларга кўра, Макка-ю мукаррамадаги «Муқаддас қора тош» ҳам Одам Ато жаннатдан ҳайдалганда Оллоҳ таоло томонидан унга ҳадя қилинган экан. Яна бир муқаддас мўъжиза — Байтуллоҳ — Қаъба ҳам Оллоҳнинг уйи тахлит Инсон учун бунёд бўлган, Ер юзида Инсон зоти шундай улуғланган. Агар у имонли бўлса, солиҳ амаллар қилса, ҳақ йўлида юрса, сабр-қаноатда ўр-

нак кўрсатса, атрофдаги одамларни ҳам ҳидоят йўлига бошласа абадул-абад азизу мукаррамдир. Одам Атодан тарқаган бандалармиз. Инсон юксак эътиқод билан Каъбани муқаддас тутганидек, «Менинг Каъбам — Инсон» деб илтижо қиламан, таваллолар айтиб, таъзим бажо этаман.

Инсоннинг имони бутун, диёнати яхши ниятларга доим устун бўлсин!

УМРБОҚИЙЛИК ҲАҚИДА

(Ҳадислардан намуналар)

Дунёдан ўтиб кетганларнинг фақат яхши сифатларини ёт этинглар. Емон сифатларидан тилингизни тийинглар.

* * *

Улим келмасидан бурун тайёргарчилигингизни кўриб қўйинг.

* * *

Бешта нарсадан олдин бешта нарсани ғанимат билинг: ўлимдан олдин тирикликни, бетобликдан олдин саломатликни, бандликдан олдин бўш вақтни, кексаликдан олдин ёшликни, фақирликдан олдин бойликни ғанимат билинг.

* * *

Лаззатларни йўқотувчи нарса (ўлим)ни кўпроқ эсланглар, кимки камбағалликда ўлимни кўпроқ эсласа, бой бўлур, бойликда ўлимни камроқ эсласа, қашшоқ бўлур.

* * *

Улим — даҳшатли ҳодисадир. Қачонки тобутни кўрсаларингиз дарҳол (хурмат юзасидан) ўринларингиздан туринглар.

* * *

Мўминнинг ўлиmidан сўнг ҳам (унинг фойдасига) ёзилиб туриладиган амаллар: тарқатган илми, қобил фарзанди, мерос қолдирган Қуръони, қурган масжиди, меҳмонхонаси, чиқарган суви, соғлик ва ҳаётлик пайтида қилган садақасидир.

* * *

Мақбара ва ҳаммомдан бошқа ер юзининг ҳаммаси намоз учун ароқлидир.

* * *

Мўминларнинг бир-бирларида олтига ҳақлари бор: салом бериш, чақирса лаббай дейиш, маслаҳат сўраса бериш, аксирса жавоб айтиш, касал бўлса бориб кўриш, ўлса бориб дафнида қатнашиш.

* * *

Қабристонни зиёрат қилиб туришлар, зеро, у сизларга охира-тани эслатади.

* * *

Улиб кетганларни ҳақорат қилувчи одам ҳалокатга-яқиндир.

* * *

Қабр устида ўтиргандан кўра, чўғ устида ўтириб, кийимлари то этигача куйиб кетгани яхшидир.

* * *

Инсонга бир водий тўла молу дунё берилса, у иккинчи водийнинг ҳам берилишини хоҳлайди. Иккинчисидан кейин учинчисини ва ҳоказо, унинг нафси тўймайди. Инсоннинг кўзини фақат тупроқ (қабр тупроғи) тўйдиради. Қимки тавба қилса, Тангри уни кечиради.

Вафотидан сўнг надомат қилмайдиган одам бўлмайди. Яхши кишилар бу дунёда хайрли ишларни зиёदारоқ қилмаганидан, ёмон кишилар эса ёмонликдан қайтиб тавба қилмаганидан надомат чекадилар.

* * *

Бошга тушган мусибатларни, ўзидаги касалликларни ва қилган хайру эҳсонни яшириш-яхшилик хазиналаридандир.

* * *

Мусибат етганда сабр қилувчи, берилган неъматларга шукр қилувчи, бирозларнинг қилмишини кечирувчи, ўзи бировга озор етказса тавба қилувчи кишиларга хотиржамлик ва ҳидоят ато этилур.

* * *

Қабрдаги мурда аҳлу аёл ва қариндошларининг дод солиб йиғлашларидан азобланади.

* * *

Ўз ҳақини ҳимоя қилиш йўлида қурбон бўлган одамнинг ўлими
нақадар яхши ўлимдир!

* * *

Расулуллоҳ марҳумлар шаънига муболаға билан мадҳия ва
марсия айтишни ман этганлар.

* * *

Расулуллоҳ қабр устига ўтиришни, қабр устини бутунлай те-
кислаб ташлашни ёки унинг устига турли баланд қуббалар қу-
ришни ман этганлар.

* * *

Расулуллоҳ қабр устига бирор нарса ёзиб қўйишни ҳам ман
этганлар.

* * *

Улимни орзу қилманглар!

* * *

Улиб кетганларни ёмонлаб ҳақорат қилманглар, чунки улар
қилмишларига яраша мукофот ёки жазо оладиган жойга кетган-
лар.

* * *

Ўлганларни ҳақоратлаб, уларнинг тирик қариндошларини ран-
житиб қўйманглар!

* * *

Қабр ёнидан ўтаётган одам ҳаётдан тўйганлигидан: «Қошки шу
қабрдаги ўлик ўрнида мен ётсам»,— дейдиган замон келмагунча
киёмат қойим бўлмайди.

* * *

Мозорларга, азиз-авлиёларга атаб қурбонлик қилиш ислонда
йўқ.

* * *

Ҳеч ким ўзига-ўзи ўлим тиламасин. Чунки яхши одам бўлса,
тирик ҳолида савобли ва ҳайрли ишларни кўп қилиши мумкин.
Агар гуноҳлари кўп бўлса, тавба қилишга имконият топади.

АЛЛОМАЛАР УМРБОҚИЙЛИК ҲАҚИДА

Сийласанг ўтганлар азиз номини,
Сенинг номингга ҳам ҳурмат етади.

* * *

Ғаминг ошса, дарё ёқала,
Шодлик ошса, мазор орала!

* * *

Қололмас жаҳон ичра мангу
киши,
Фақат қолғуси яхши ному
иши.

Саъдий.

Ўтганлар ибратли сўзини ёд эт,
Ўтганлар ёдидан дилингни шод эт!

* * *

Бу Феруза осмон тагида тамоман,
Фақат яхши номинг қолур вассалом.

Абдурахмон Жомий.

МУҚАДДАС ЗИЕРАТГОҲ

Қабристон фақатгина марҳумлар дафн этиладиган азиз жой бўлмасдан, тирикларга руҳий қувват бахш этувчи илоҳий зиёратгоҳдир.

* * *

Инсон ҳеч вақт қабристон ёнидан ўтаётиб ёмон хаёллар су-
ролмайдди, маълум ниятларни кўнгилга туголмайдди.

Ўлимнинг сирли қудратига ҳамду санолар бўлсин.

Донолар бисотидач.

«... қабрни устига пишиқ гишт, тош ва шунга ўхшаш нимарса-
лар бирла қубба ва иморат қилмоғлик ва чироқ ёқмоқлик — бу
барчаси бидъатдур...»

АҲМАД ЯССАВИЙ ҲИКМАТИДАН

Бешак билинг, бу дунё барча халқдин ўтаро,
Инонмагил молинга, бир кун қўлдин кетаро,
Ота-она, қариндош қаён кетти, фикр қил,
Тўрт оёғлиғ чубин от бир кун сенга етаро.

Дунё учун ғам ема, Ҳақдин ўзгани дема,
Қиши молини ема, сирот узра тутаро.

Аҳли аёл, қариндош — ҳеч ким бўлмайдуз йўлдош,
Мардона бўл, ғариб бош, умринг елдек ўтаро.
Қул Ҳожа Аҳмад, тоат қил, умринг билмам неча йил,
Аслинг билсанг обу гил, яна гилга кетаро!

* * *

МУҚАДДАС ЕР

Бу муқаддас ер қучоғида азиз жонлар ётур,
Энг шарафли олиму, ҳурматли инсонлар ётур.
Давлату мансабга дил берма, оёқ остига боқ,
Минглаб Искандар каби шавкатли султонлар ётур.

* * *

Қонли жангларда Ватан деб қон кечиб бўлган шаҳид,
Қаҳрамон қонли кафан арзанда қурбонлар ётур.
Эй Ҳабибий, чиқмагил зинҳор одоб қонунидан,
Пок адаб, оташнафас, доно суҳандонлар ётур.

Ҳабибий.

«... ЭИ ФАРЗАНД...!»

Бу сўзни қабул қилғил, хусусан донишмандларнинг сўзин, нединким донишлар дебдурлар: «Дононинг панд-насиҳатин кўнгиғил кўзин равшан қилур, нединким, ул панд ақл ва ҳикмат кўзининг сурмаси ва тўтиёсидур». Бас, бу тоифанинг сўзин хушқулоғи била эшитмак керакдур. Бу жамоанинг сўзида манфаат кўпдур. Бу вақтда Ануширавон Одилнинг бадеъ¹ ва нафеъ² сўзларидин бир неча сўз ёдимга келдики, уни бу китобда рақам қилдим.

Эй фарзанд, сендағи ўқиғайсан, билғайсан, ёд қилғайсан ва унга қараб иш қилғайсан, нединким ул подшоҳнинг сўзларига ва пандларига амал қилмоқ сенга ўзга ишдин вожиб ва лозимдур. Огоҳ бўлким, мен ўтғон халифаларнинг қиссаларин ҳам ўқимиш-

¹ Бадеъ—ёмон. ² Нафеъ—гўзал.

ман. Бир кун Маъмун халифа Ануширавон Одилнинг турбат¹ини кўрмоққа борди ва унинг даҳмасининг қиссаси бағоят узундур. Аммо мақсуд бўлур: Маъмун унинг даҳмасига бориб очиб кўрдик, унинг аъзоси бир тахтнинг устида тупроқ бўлиб ётибдур. Унинг тахти устида даҳма деворига паҳлавий² иборат ила бир неча сўз зар била ёзилмишдур. Маъмун буюрди ва паҳлавий лафзин билатурғон далирларни³, ҳозир қилдилар. Улар ёзилгон хатни ўқиб, арабий иборат била таржима қилдилар. У арабий иборат ажам халқининг орасида маъруф ва машҳур эрди. Унда шундай деб эрди: «То мен тирик ва подшоҳ эрдим, барча бандалар менинг адлимдин баҳраманд эрдилар. Менинг хизматимга ҳар кишиким келмиш эрди, менинг марҳаматимдин баҳравар бўлур эрди. Мана энди ожизлик вақти келди, бундин ўзга ҳеч чора топмадим ва бу сўзларни даҳма деворига ёздим: агар бирон киши менинг зиёратимга келса бу сўзларни ўқисин, билсин ва бу сўзларнинг фойдасидин маҳрум қолмасин, менинг бу пандларин у кишининг қаддам ранжининг музди⁴ бўлсин». Ануширавоннинг ул пандлари бу турур.

АНУШИРАВОННИНГ ПАНДЛАРИН ЁД ОЛМОҚ ЗИКРИДА

Эй фарзанд, Ануширавон деди: «Модомики, кеча ва кундуз келадурлар ва кетадурлар, барча ҳолларнинг тағайюри⁵ ва табаддулига⁶ таажжуб кўргузмагил».

Яна деди: «Халқ не важди бир бор пушаймон бўлгон ишдин яна пушаймон бўлур?»

Ва яна деди: «Кишининг тириклиги унинг муроди била бўлмаса, нечун ўзин тирик санағай?»

Яна деди: «Хунарсиз киши била дўстлик қилмагил нединким бундай киши дўстлик ва душманликка лойиқ эрмасдур».

Яна деди: «Ўзини доно санагон нодондин парҳез қилғил».

Яна деди: «Гарчанд ҳар қанча талх бўлса ҳам, ҳақ сўзни айтгил».

Яна деди: «Агар розимни душман билмасин десанг, дўстинга айтмагил».

Яна деди: «Ҳар банда⁷ни сотарлар ва сотиб оларлар. Аммо ул банда нафс бандасидин оздроқ бўлғай».

Яна деди: «Ҳар кишининг (билими) бўлса-ю, аммо унга лойиқ ақли бўлмаса, бу билим унга зарар еткарғусидир».

Яна деди: «Агар ҳар кишини турмуш устоди доно этмаса, ҳеч бир доно унга сўз ўргатиш учун ранж чекмасун, ранжи зөө бўлур».

Яна деди: «Нодондин барча нарсани сақламоқ осондур, худди нодондин ўз танин сақлағондек».

¹ Турбат — қабр. ² Паҳлавий — қадимги форс тили. ³ Далир — паҳлавон, ботир. ⁴ Музди — иш ҳақи. ⁵ Тағайюр — ўзгартиш. ⁶ Табаддул — туриш. ⁷ Банд — қул.

Яна деди: «Агар халқ сенинг ҳақингда яхши сўз айтарин тиласанг, халқ ҳақида яхши сўз айтгил».

Яна деди: «Агар халқ ҳақидан чеккан ранжинг зое бўлмаслигинг тиласанг, ўзинг ҳақингда халқ чеккан ранжин зо қилмагил».

Яна деди: «Агар ёру дўст бўлмоқни тиласанг сергиналик бўлмагил».

Яна деди: «Агар ғамсиз бўлмоқ тиласанг, ҳасадлик бўлмагил».

Яна деди: «Осон зиндагонлик¹ сурмоқ сенга муяссар бўлса, ўз ютуғингни қўлдан бермагил».

Яна деди: «Агар ранжишдин узоқ бўлишни истасанг, битмай-лигон иш учун урунмагил».

Яна деди: «Агар сени девона демасунлар десанг, топилмас нарсани ахтармагил».

Яна деди: «Агар беобру бўлмайин десанг, яхшиликни касб қилгил».

Яна деди: «Агар шармисор бўлмайин десанг, қилмагон ишни қилдим дема».

Яна деди: «Агар ўз сирингнинг очилишини истамасанг, бировнинг сирини фош қилмагил».

Яна деди: «Агар юзимнинг пардаси йиртилмасин десанг, бировнинг юз пардасини йиртмагил».

Яна деди: «Агар изимдин кулмасунлар десанг, зердастларга² шафқатлиг бўлгил».

Яна деди: «Узоқ пушаймонликдин холис бўлмоқ тиласанг, кўнгил ҳавоси била иш қилмагил».

Яна деди: «Агар зийраклардин бўлмоқ тиласанг, юзингни халқнинг кўзгусида кўргил».

Яна деди: «Агар қадрли бўлмоқ тиласанг, халқнинг қадрин билгил».

Яна деди: «Агар халқ сенинг сўзинг била иш қилмоғин тиласанг, сен ўз сўзинг била иш қилгил».

Яна деди: «Агар халойиқ орасида марғуб бўлмоқ тиласанг, пинҳон сўзингни ошкор қилмагил».

Яна деди: «Агар барча одамдин (юқори) бўлмоқ тиласанг, вафолиг бўлгил».

Яна деди: «Агар айбсизлар қаторида бўлмоқликни тиласанг, тамаъни кўнгулга келтурмагил».

Яна деди: «Агар додгарлар³ зумрасидин⁴ бўлмоқ тиласанг, зердастларни итоатингда яхши тутгил».

Яна деди: «Агар халойиқнинг ёмон сўзларидин йироқ бўлмоқ тиласанг улардин зўрлик била ҳеч нарса олмагил».

Яна деди: «Агар халойиқнинг сеvimлиси бўлмоқ тиласанг, улардин ҳеч нимани аямагил».

Яна деди: «Агар тилинг узун бўлмоғин тиласанг, қўлингни қисқа қилгил».

¹ Зиндагонлик — ҳаёт кечирини, тириклик, тирик бўлиш.

² Зердаст — бировнинг қўли остида яшовчи.

³ Додгар — адолатли, одил. ⁴ Зумра — тўда, гуруҳ.

Эй фарзанд, Ануширавон Одилнинг сўзлари ва пандлари бу туруп. Буларни ўқигил ва уни хор тутмагил, недниким бу сўзлардин ҳам ҳикмат, ҳам салтанатнинг иси келур. Буларнинг барчасини йигитлик вақтида ўқигил ва билгил. Аммо қаригондин сўнг пандни эшитмоққа ҳожат йўқдур, қарилар ҳар бобдин хабардор бўлурлар ва улар панд эшитмоқдан ожиз бўлурлар.

ҒУНЧА — ОЧИЛҒУНЧА...

(Синглим Барнони эслаб)

— Югур Барно, кел Барно! Сени куйиб-ўртанган кўкенимга босиб юрак ўтимни ўчирай, синглим Барно! Сен акангни яхши кўрганинг учун қанот қоқиб учиб келяпсан, Барно!

И-е, бу тушимми, ё ўнгимми? Қаёққа ғойиб бўлиб қолдинг, Барно? Дилгир кўнглим сенга кўпдан ташна эди. Қимнидир кўришга интиқиб юриш одамни қийнаб юборишини сен ҳали билмас эдинг-да. Гийёга ҳумор одам ҳаётда нимасинидир йўқотиб қўйган каби гарангсирогандек мен сени излаб юргандим-ку, нега бир кўрингдинг-да, ҳаволарга сингиб кетдинг?..

Оҳ, яхши, қаршимда яна ўзинг пайдо бўлдинг.

Қара, онасига интилган палапон оққушдек жажжи қўлларингни ёзиб, қоп-қора сочларингни баҳор шаббодасида патила-патила ўйнатиб, марвариддек тишларингни ярақлатиб, ҳарир кўйлагинг ранги-гулига монанд оқ, пушти, сарғиш қир гулларини икки ёнингга тўзитганча тизза баравар ўт-майсаларни босиб-босмай чопиб, югуриб, учиб-елиб келяпсан, Барно!

— Кел, синглим Барно, сени соғинганман, бағримга босиб-босиб, тўйиб-тўйиб қучоқлай, синглим.

И-е, нега тўхтаб қолдинг, Барно? Дўмбоқ қўлларингни катталардек кўксингга қовуштириб, кўзларинг гирён, чеҳранг заъфарон, хаёлларинг паришон бўлиб акангга нима учун ҳовуз бўйидаги эгилган сариқ гулдек мискин тортиб боқиб турибсан? Гапиргинг, бир оғиз сўз айтгинг келмаяпти, а? Ингичка қалам қошларинг қўл теккан зулукдек чимирилмасин. Мен сени биламан, синглим, уйимизда таъби нозик, тегма нозик, тез араз қизалоқ эдинг, а? Ҳозир ҳам араз-аччиқ қилиб қочиб кетма, ғойиб бўлиб қолма. Рухсорингга тўйиб-тўйиб олай, сени соғинганларимни бирма-бир айтиб қолай, Барно!

Жоним синглим, акаларинг ичида мен сени ўнг кўзим, чап кўзим, қалб кўзим билан севардим. Биласанми, дунёда инсон боласининг энг яқинлари ота-онадан кейин — ака-укалар, опа-сингиллар бўлади. Аммо сингил акасига худди она каби мунису-мушфиқ, жигаржону-меҳрибон, тану-жон бўлади. Ака ҳам доим синглисини ҳаммадан ортиқ севади, унга фармонбардор, ҳаётда ҳар доим ҳаласкор, вафодор ва ҳимоячи бўлиб хизмат қилади, керак бўлса ака синглисига жону-жаҳонини, хону-монини беради. Турмушга берганда ҳам мурғак синглим нима бўлди деб ўйлайди.

Билаяпман, Барно, гул-майсалар оро туриб, менга яқинлаш-
данингдан билаяпман, сен ҳафасан: «Нега ғунчаликда сўлдим,
нега тупроққа айландим, нега сиз мени ҳимоя қилмадингиз, ака?»
деяпсан.

«Ҳаёт шунақа!» Мен бу сўзни дадамнинг сўнгги нафасида эшит-
ганман. Сенинг ҳажринг билан томирларида қон тескари айлан-
ганда, видолашувда айтилган бу сўз умрга охириги нидо бўлиб
қолган эди.

Синглим, ғунча — очилғунча ҳимоя керак. Агар ғунча тўсатдан
тўфонга — уриш-жанжалга, гиёҳвандга, бадмасгга, тентакнинг оёқ
остиға тушиб қолса, ҳазон бўлади. Ҳаёт шунақа! Қошларингни
чимирма, Барно! Ун бир ёшинида — энди очиладиган ғунча чо-
ғингда фалокат туфайли минингит хасталиғи билан сўлдинг, ле-
кин гўзал сумбатинг, гулдек сийратинг, тиниқ суратинг қалбда,
исминг сендан кейин туғилган синглинг Барнода барнодек ярашиб
яшайди.

Кечир Барно, кўп ўтиниб сўрайман, кечир! Сени бу баҳор айём
чоғи, субҳи содиқ маҳали, кўёш киирик қоқиб нур тарагаётган
тонг чоғи кўм-кўк майсалар, турфа гул-чечаклар очилган қирда
оққуш мисол қиёфада пок сиймоингни туш кўрдим.

Барно, исмингга ўхшаб фусункор баҳор келганда она-Ер бағ-
ридан яшиллик ниш уриб чақади-ю, олам яшариб кетади, юрак-
ларда лаззатли, назокатли ва латофатли туйғулар жўш уради.
Шундай баҳорий шодийналарда мен сеvimли шоир Абдулла Ори-
повнинг қизалоғи Юлдузга бағишлаб ёзган шеърини қайта-қайта
ёд ўқийман-да, беихтиёр сени эслайман, сенга хитоб қилаётгандек
бўламан:

Баҳор сеникидир,
Югур энтиқиб,
Югур адирларнинг лолазорига,
Мен эса қувонай

Кўзимни тикиб
Тоғларнинг ҳаётбахш
Тоза қорига.

Баҳор сеникидир,
Толма елишдан
Югур сочларингга
Баргаклар тақиб,
Мен эса қувонай

Қаҳратон қишдан
Омон чиқа олган илдизга боқиб.

Азизим Барно! Сен баҳорни яхши кўрардинг, сочларингга тол-
баргаклар тақиб: «Сочим узун бўлди, ака» деб қувониб кулар-
динг, қоқиғуллардан бошингга чамбар кийиб майсазорларда елиб
югурардинг. Тушларимда ҳам шундай латофат билан туйғуларим
оро яна оққушдек покиза бўлиб учиб ўтдинг.

Барно, сени осмондаги юлдузлар жамолида, ғамзали қиш фас-
лидан баҳор айёмига — яшариш фаслига «Омон чиқа олган» ҳар

бир гул-чечак камолида, тирикларнинг ширин қаломида кўриб, таъзим бажо этаман, дилимга сени яна мангу жо этаман, шунда одамларга: «Сингилларни ҳимоя қилинг, асраб-авайланг, улар меҳрибон она бўладилар» деб хитоб этаман, Барно!

АЖАБ САОДАТ...

(Ен дафтардан)

- Инсон хотирасини унинг, ҳаёти каби азиз ва муқаддас би-лиш керак.
- Уз умрини халқ бахти-саодати, эл-юрт равнақи йўлига бах-шида этган чин инсонларни ҳурмат билан ёдга олиш, уларнинг хотирасини абадийлаштириш хайрли ва эзгу ишдир.
- Хотира — ўтмиш билан бугунни боғловчи ўзига хос кўприк-дир. У бизга келажак учун зарурлигини доимо ҳис этишимиз керак.
- Ўтмишни эсламаслик — бугуннинг қадрига етмай яшамоқ-дир.
- Бугунги кунимизнинг, ҳозирги турмуш тарзимизнинг қад-рини, мазмунини англаш учун ўтмиш тарихимизнинг ёрқин саҳи-фаларига мурожаат этамиз, эзгулик учун курашганларни хотир-лаймиз.
- Чин инсонлар — мангу барҳаёт.
- Дунёдан қанчадан-қанча кишилар ўтдилар. Уларнинг фидо-йилари тарих оққушларига айланиб кетдилар. Оққушнинг хайқи-риғи — халқнинг армони ва дардидир.
- Халқнинг ҳикматидан баҳра олиш ҳам, босиб ўтган ҳаёт тажрибасидан фойдаланиш ҳам — халқ донишмандлигидир.
- Инсон абадий эмас, лекин яхши ишлари мангу яшайди.
- Хотира шунчаки бир тadbир эмас, у кишиларга инсоний-ликни англашиб турувчи ёлқиндир.
- Хотира — ўтмишни билишдир. Ҳар бир кишида у ўз замо-насининг қадрига етишни ва олга интилиш ҳиссини тарбиялайди. Замона қадрига етган кишигина келажакка, камолотга интилади.
- Инсон хотираси чексиз, у юзлаб номларни, минглаб воқеа-ларни сақлайди.
- Ўтмиш бизда хотира тўғрйли яшайди, қилмишларимиз ва ишларимизда барҳаёт. Бизга ҳаётбахш куч беради ва истиқболга чорлайди.
- Узок йиллар давомида шаклланган ва давом этиб келаёт-ган анъаналаримиз, урф-одатларимиз ва маросимларимиз — ҳаёти-мизнинг қувончлари ва ташвишларининг ҳақиқий ойнасидир. Улар-да ўтмишимиз, ҳозирги кунимиз ва келажакимизни кўрамиз.
- Инсон — одам ва табиатнинг буюк кашфиётидир, тангри-нинг яратганидир. Қалби пок одамлар ҳамиша ҳаёт учун, тирик-лик учун матонат билан курашадилар, ҳар қандай ёвузликка мар-дона боқиб, жонларини фидо этадилар.
- Инсоният тажрибалари — ҳозирни ва келажакни озиқлан-

тирувчи қудратли кучдир.

— Номлари абадий — порлоқ хотира,
Яхшилар диллардан ўчмайди сира.

* * *

— Ҳурмати, иззати тиригида бўлмаганидан кейин, вафотидан кейинги ҳурмат сохталикдир.

— Қабрга эмас, қалбга ҳайкал қўймоқ керак.

— Қабрларни оғир тошлар билан тўлдириб ташлаш, она қорнига катта тош солиб қўйиш билан баробар.

Эй инсонлар! Шу муқаддас заминни ардоқлайлик.

— Инсоният бир кемада кегаётган жамиятдир. Агар ички миллий низолар сабабли кема дарз кетса, ҳаёт денгизи деб аталмиш уммонга фарқ бўлиш муқаррардир.

Ҳушёр ва яна ҳушёр бўлинг одамлар, агар Сиз одам бўлсангиз.

— Қабрдаги оғир тошларни кўрсам майитни тош бостириб қўйгандек туюлади, менга. Тош бостирилмаса чиқиб кетадилар-ми?!

— Аждодларимиз қабр устига буғдой сепар эканлар (яшил бўлсин, ҳамда қуш-қумурсқалар есин деб).

— Табақалаб кўмиш — манманлик.

— Аждодларнинг: — Ҳар баҳорда замин — хокимдан униб чиқсин яшил майсалар — деяётгандек овозлар қалбимни безовта этгани этган...

... Қабрингизга тош қўймаймэн, бобо!...

* * *

— Ҳақиқий инсон ўлар чоғида ўзини эмас, авлодини ўйлайди.

* * *

— Мероси, қадрияти йўқ халқнинг орияти йўқ.

* * *

— Меҳр — бу ҳаёт дарёсига қурилган қалб кўпригидир. Худбинлик эса кўлмакдир, у бағри тошлар маконидир. Эл назаридан қолган одам ўша жойнинг ҳосилидир.

* * *

— Инсонпарвар аждодларданмиз,
Руҳи поклар — келажагимиз.

* * *

— Яшамадим бу дунёда нон учун, унвон учун,
Эзгулик дарди чорлади, эътиқод-имон учун.

ҚОРА ТОШНИНГ СЕҲРИ

Ислом динининг асосий ибодатхонаси Ал-Қаъба бўлиб, Ер юзидаги жамики мусулмонлар намозни Қаъбага қараб ўқийдилар. Бу муқаддас масканни ҳар йили Зул-Ҳижжа ойида зиёрат қилиш мусулмонлик арконлари — шартларидан биридир.

Қаъба Маккаи-мукаррама шаҳрининг марказидаги ал-Масжид-ал-Ҳаромда жойлашган. Унинг баландлиги ўн беш метр, пойдеворининг ёнлари 10—12 метр ғиштин қишлоқдан иборат бўлиб, масжид меҳварида салобатли кўриниб туради. Қаъбанинг ул-руқи ул-асвад (ўзбекча ифода этганимизда қора бурчак) деб айтилувчи шарқий бурчагида, тахминан бир ярим метр баландликда, кумуш ҳошияда ўрнатилган муқаддас Қора Тош туради.

Қаъбанинг шимолий томони Ироқ бурчаги, ғарбий томони Сурия бурчаги, жанубий томони Яман бурчаги деб аталади. Унинг устига кашта тикилган зарҳал ҳарфлар билан «Қуръон»нинг Қаъбага ва Ҳажга тааллуқли оятлари ёзиб қўйилган қора чодир (кисва) ёпилган бўлади.

Қаъба атрофи тош ётқизилган йўлчалардан иборат бўлиб, Ҳажга келган одамлар ана шу йўлчалардан юриб муқаддас жойни айланиб чиқадилар. Катта дарвоза тўғрисида Иброҳим пайгамбар Қаъбани қайта тиклаётганларида устига чиқиб турган тош борки, унга разм солинса, одам оёғининг излари сақланиб қолгани кўринади. «Қора Тош»нинг рўпарасида муқаддас «Зам-зам» булоғи бор. Бу ҳақда ғаройиб ривоят ҳам бор. Унда зикр қилинишча, Иброҳим Халилуллоҳ қари хотини Биби Соранинг талаби билан ёш хотини Ҳожарни ва чақалоғи Исмоилни Маккадаги сувсиз чўлга ташлаб кетади, қодир Аллоҳ каромати билан чақалоқ Исмоил: «Ло илоҳа иллаллоҳ!» деб ер тепинганида бирдан Зам-зам булоғи қайнаб чиқади, шунда онаси суви кўриб, тамом бўлиб қолмасин деган ҳаяжонда: «Зам-зам («секин-секин оқ!») деб нидо қилади. Мана шу булоқдан бутун атроф яшнаб, боғ-роғларга айланади. Шундан сўнг бу ерга Ҳожар ва Исмоил алайҳиссалом руҳсати билан бадавийларнинг турли қабилаларига мансуб қавмлари кўчиб келишади. Улар ҳазрати Иброҳим оиласини кўришга келиб, ўғли билан бирга Қаъбатуллоҳ биносини курадилар.

Тарих шоҳидлик беришича, Ал-Қаъба ва унинг атрофидаги қадамжолар узоқ мозийдан қолган ибодатхоналарнинг қолдиқлари эканлиги сир эмас. Исломдан илгариги Арабистонда Қаъба билан боғлиқ ибодатхоналар бўлгани ҳақида ҳужжатлар бор.

Езувчи Билкиз Аладдиннинг «Муҳаммад қиссаси» (Жамол Қамол таржимаси) асарида Қаъбанинг бунёд бўлиши қуйидагича тасвир этилади:

«Жуда қадим-қадимдан, биринчи одамзот бўлмиш Одам Адам замонидан бошлаб Қаъбани азиз санаб, Худонинг уйи деб аташ-

ган. Ривоятларга қараганда, уни Бекаа водийсида Одам Ато бунёд этган, ammo иморат Нуҳ тошқини туфайли бузилиб, вайрон бўлган.

Кейин бир неча асрлар ўтиб Иброҳим пайғамбар (уни насроний-христианлар Абраҳам дейишади) бу водийга қадам қўяди. Тангри унга, Қаъбани Одам Ато қурган ерида тиклагил, деб буюради. Ҳазрат Иброҳим ўша жойнинг қаердалигини аниқ билмайди. Шунда бир парча бўз булут унинг олдига тушиб, йўл бошлайди. Иброҳим ўз қўли билан Қаъбани қуради. У ўғли Исмоил билан ён-атрофдаги тоғлардан тош кесиб, елкасида ташиб келтиради. Тангри кўкдан метеорит — кумушранг ёғду сочиб, товланиб турувчи гавҳар тош ташлайди. Иброҳим уни олиб иморатнинг бир бурчагига бостиради. Бино тўғри тўрт бурчакли бўлиб қад кўта ради ва «Қаъба» деб аталади. Ундаги гавҳартош ярқираб, атрофни ёритиб туради. Уша атроф «Ҳаром» ёки «Муқаддас макон» деб юритилади. Метеоритни халқ «Муқаддас Қора Тош» ёки «Ҳажар ул-Асвад» деб атайди.

Иброҳим Худо олдида тиз чўкиб, дейди: «Ё худо, биз иморатни қуриб битирдик. Марҳамат қилиб, уни қабул эт!» Худо Иброҳимга дейди: «Мендан ўзгага сизинма. Уйимни зиёрат этувчилар учун ҳамиша тоза тут. Менинг қаршимда қўл қовуштир, ибодат қил, таъзим бажо айла! Одамларга айт, тоғ-давлонлардан ошиб, чуқур даралардан кечиб, яёв ёки туя миниб, зиёрат қилишин».

Сўнг Иброҳим Қаъбанинг атрофидан унинг Қора Тош қўйилган бурчагидан бошлаб, етти бор Сафо тоғига, етти бор Маъво тоғига чиқади. Сўнгра етти бор Арофат водийсига боради. Бу — биринчи Ҳаж, биринчи зиёрат эди. Шундан сўнг теварак-атрофда яшовчи араблар ҳам келишиб, Иброҳимга эргашиб, бу ерни тавоф этиб, зиёрат қила бошлайдилар».

Қиссадаги бу ҳикоят каби, мусулмонлар орасида яна шунга тақлидан ривоятлар бор. Бир ривоятга кўра, муқаддас Қора Тош аслида оқ зумрад бўлиб, жаннатдан чиққан экан. Одам Ато билан Момо Ҳавво ман этилган бугдой бошоғини еб қўйишиб, жаннатдан ҳайдалиб, Маккага келишаётганида Аллоҳ таоло бу оқ зумрад тошни Одам Атога ҳадя қилган экан. Ушанда оқ тошнинг ичида жаннат тасвири жонланиб турар, буни ким кўрса вафотидан кейин албатта жаннатга кирар экан.

Лекин Ер юзидаги одамларнинг куфру гуноҳлари кўпайиб кетгач, оқ зумрад тош қорайиб қолибди, жаннатга ёки дўзахга тушиш машҳур кунига белгиланибди.

Орадан асрлар ўтиб, Қаъба муттасил қиздириб турган офтоб тифида, сув тошқинлари ва шамоллар таъсирида тўзиб-тўкилган ҳолга келиб қолди. Бу иморатни қайта таъмирлаш, деворларини баланд кўтариб, томини мустаҳкамлаш керак эди. Бинонинг кўп-лаб ускуна-ашёларини одамлар ўғирлаб, талон-тарож қилишган эди. Бунинг устига бу маконга катта заҳарли илон ин қўйганидан унинг ичига киришга ҳеч кимнинг юраги бетламасди. Шунда бирдан каромат юз бергандек бўлди. Бир катта қуш ўша заҳарли

илонни бир шўнғиб тутиб олади-ю, аллақаёққа учиб кетади. Яна бир имконият, бир юнон кемаси Макка яқинида қирғоққа урилиб, ҳалокатга йўлиқади. Қурайшлар 4 гуруҳга бўлиниб, ҳам илондан қутилишганига суюниб, ҳам ҳалокатга учраган кеманинг бўлакларидан қурилишда фойдаланишга аҳд қилишиб, Каъбани таъмирлашга киришиб кетадилар. Ҳар бир гуруҳ иморатнинг бир деворини тиклашга масъул бўлади. Улар деворларни қулатиб, Иброҳим Ҳалилуллоҳ қўйган пойдеворни очишади. «У ложувард тошлардан ясалган бўлиб,» — деб ёзади Билкиз Аладдин ўз қиссасида, — «Иброҳим пойдевори» деб аталарди. Унга болта уришганда, худди даҳшатли зилзила қўзғолгандай, бутун Макка силкинади. Катта тош остида ассирий хати билан битилган ёзувга дуч келишади. Уни ҳеч кимеа ўқиб, тушунтириб беролмайди, шунда бир яҳудий ўқиб, ёзувнинг маъносини англатади: «Мен — тангри, Бекаанинг эгасиман. Мен буни Самоват ва Ер, Қуёш ва Ойни яратган кунда бунёд этдим. Атрофимни шарофатли етти фаришта билан ўрадим, токи мана шу икки тоғ устивор экан, бу иморат ҳам устивор тургай. Бу ернинг фуқаросига сув ва сут ҳамisha хайрли бўлсин».

Қурайшлар шу тариқа Каъбани ғайрат-шижоат билан таъмирлашга киришиб, бирлари тош йўнади, бирлари ташиб келтиради, бошқалари ўрнатади. Булар орасида пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳам тер тўкиб меҳнат қилардилар. Бирдан қурайшлар ўртасида хитилоф туғилади: «Хўш, Қора Тошни деворга ким ётқизади» деб баҳслашишади, жанжал узоққа чўзилиб, иш ҳам тўхтаб қолади. Бу можарони Маккалик бир қария ҳал этади: «Ҳой, халойиқ, гапимга қулоқ солинглар! Ана шу дарвозадан биринчи бўлиб ким кирса, муқаддас тошни деворга ўша қўяди».

«Ҳамма ўтириб кута бошлайди, — деб давом этади қиссада муаллиф, — Дарвозадан биринчи бўлиб Муҳаммад кириб келади. У ҳам бошқаларга қўшилиб ишлаган, аммо жанжал бошлангач, бу ердан кетиб қолган, оқсоқолларнинг сўнги қароридан беҳабар эди. «Ал-Амин келяпти!» — деб қичқириб юборади ҳамма. — Муқаддас вазифани ал-Амин адо этгани яхши!»

Муҳаммад яктагини ечиб, ерга солади-да, сўнг Муқаддас Тошни кўтариб унинг устига қўяди: «Азиз биродарларим, келинлар!» дейди у. Тўрт гуруҳдан тўрт кишини чақириб, яктакнинг тўрт учидан кўтаришни буюради. Улар яктакни баланд кўтардилар. Муҳаммад Муқаддас Қора Тошни олиб деворга босади».

Мана шу воқеага ўн тўрт асрдан ошдики, мусулмонлар Макка шаҳрининг марказидаги Каъбани Қора Тошни тавоф этадилар. Бутун дунё мусулмонлари учун Каъба энг муҳим марказ ва бирлик рамзи бўлиб келяпти. Халқимиз қатагон йилларида бу муқаддас маконга бориш ва ҳаж арконларини адо этиш ҳуқуқидан маҳрум эдилар. Она Ўзбекистонимиз мустақилликка эришиб, имон-этиқодли халқимиз учун муқаддас маконга боришга имкон-шаронтлар яратилди. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Исом Каримовнинг Саудия Арабистонига дўстона сафарлари, Мак-

ка-ю мукаррама ва Мадина-ю мунавварада зиёратларда бўлишлари она диёримиздан муқаддас Каъбамизга нурафшон йўл очди, бу йўл энди халқимизни камолатга, комилликка ва пок имон-эътиқоди азалдан мустаҳкамлигига шохидлик бериб туради.

ИЛМИ ТАСАВВУФНИНГ МАЪНОСИ

Тасаввуфни қисқача таъриф этганда, бу қалб ибодати, имон-эътиқодни тўла-тўқис поклиги ҳақидаги илмдир. Зеро, тасаввуф ботиний ҳодиса, яъни инсон ички оламини ўрганади ва тарбият этади. Баъзилар тасаввуф ҳақиқатини нотўғри тушуниб ёки атайин унинг тариқатларини бузиб талқин этадилар. Таркидунёчилик, яъни «Бу дунё лаззатларидан кечиш керак, ҳамма роҳат нариги дунёда муҳайё бўлади», деган ақида тасаввуф таълимотига зиддир. Шунинг каби, тасаввуфни нотўғри тушунадиганлар: «Аллоҳ таоло ўзи ризқ берадиган бўлса, сенинг ҳаракатингнинг кераги йўқ, ҳужранга тиловат ибодатингни қилиб ўтираверсанг, Аллоҳнинг ўзи келтириб бераверади», деб тарғиб қиладилар. Ваҳоланки, Нақшбандиянинг 11 қондасидан бирида: «Хилват дар анжуман — яъни солиқ доимо «Дил ба ёру даст ба кор» (Қалбнинг Аллоҳ зикрида бўлсину, кўлинг меҳнатда) шиорига амал қилмоғи лозим, у зоҳирон халқ билан, ботинан ҳақ билан бирга бўлмоғи кераклиги уқтирилади.

Уламо-ю фузалолар тасаввуфнинг маъно муддаоси нима эканини яхши таъриф тавсиф қиладилар. Сўфий бўламан, қалбимни поклайман деб бу йўлда заҳмат чеккан солиқ одамнинг: «Мен каромат кўрсатаман, бандаларни ҳайратга соламан» деган мақсади бўлмайди. Поклик йўлига кирган одам, ҳали биров айтмаган фикрни бир қарашда билиб оламан, деган муддаода маърифат йўлига кирмайди.

Аллома-ю фозиллар, азизларнинг тариқатига сиғиниш Аллоҳга ширк келтиришдир деб қарайдилар. Шунинг учун Нақшбандия ёки Яссавийлик каби тариқатларга сиғинилмайди, улар қалбни поклаш учун ўрганилади ва тарғиб қилинади. Шу каби қабрларга бориб тошларни силаб-сийпалаш, ўпиш, юз-кўзга суриш ва сажда қилиш ҳам ширк ҳисобланади. Қабр кимники бўлишидан қатъий назар, фақат яхши ният ва ибрат учун зиёрат этилади.

Мухтасар қилиб айтганимизда, бир рисолада зикр этилгандек, «тасаввуфдан мақсад аввало қалбни поклаш, Қуръони каримга, Найғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом суннатларига руҳий-маънавий томондан амал қилишдир». Қабрларни зиёрат этганда дилимизга Аллоҳ каломини жо-бажо этиб, марҳумларнинг руҳларини шод қилмоқ, инсоният ҳаёти ва тафаккури ривожига уларнинг қўшган ҳиссаларини эсламоқ, ёд этиб зиёрат қилмоқ ибрат ҳам савоб бўлади.

Буюк алломалардан Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Баҳоуддин Нақшбандий ва Зангиота қабр-зиёратгоҳлари, қадамжолари ҳақида қисқача маълумотлар берамиз.

ШАЙХУЛ МАШОИХ

Буюк Хожа Аҳмад Яссавийнинг қабри қадимда Ясси аталиб, кейинчалик Туркистон номи билан шуҳрат топган шаҳарда жойлашган. Мир Алишер Навоий бу улуг зотни таъриф этиб бундай деб ёзганлар:» Аҳмад Яссавий «Туркистон мулкининг шайхул машоийхидир... мурид ва асқоб ғоятсиз ва шоҳу гадо анинг продат ва ихлоси остонида ниҳоятсиз эрмиш». Тўққиз асрдирки, одамлар мақоми олий бу улуг зотнинг мақбарасига ихлос-эътиқод билан яши ниятларни дилга тугиб келадилар.

Ҳазрат Аҳмад Яссавийнинг мақбарасини атоқли олим Бегали Косимов ўз моноқибида батафсил тасвирлайди: «Шаҳарга кирмасингизданоқ мақбаранинг маҳобатли икки гумбази билан пештоқи кўзга ташланади. Мутахассислар айланма гумбазларнинг бино бўлишини Шарқнинг азалий удумларидан тавоф билан боғлайдилар. Қаббага борганлар «Ҳажар ул-Асвад» агрофида айланиб зиёрат қилар эканлар. Бу аслида умуминсоний бўлиб, осмон ёритқичларининг айланма ҳаракатларига тақлиддан келиб чиққан экан. (Қаранг, ҳар кунини ўзаро ишлатиладиган «айлана», «айланиб кетай»да қанча маъно бор.)

Амир Темур тарихчиларидан Шарофиддин Али Яздий жаҳонгирнинг Аҳмад Яссавийга алоҳида ихлос қўйганини, ҳазрат қабри устида гумбазининг баландлиги 30, айланаси 41 газлик муазам мақбара қуриш ҳақида фармони олий берганини маълум қилган эди. Чиндан ҳам мақбара улугвор. Гарчанд унинг қурилиши XIV аср 90-чи йилларининг сўнгида бошланган бўлса-да, у анча узоқ қурилганини, Темур вафотидан сўнг битказилганини хабар қиладилар. Мақбаранинг олд эшиги ёнғоқ дарахтидан ясалган бўлиб, қимматбаҳо тошлар билан зийнатланган эди...

Темурнинг набираси буюк астроном султон Улугбекнинг Робия султонбегим исмли қизи ҳам шу ерга дафн этилган. Жаҳонгирнинг ўзи эса, 1402 йилнинг бошида машҳур Рум сафари олдидан Туркистон шайхларидан тумор ёздириб кетгани кўпгина тарихий асарларда нақл қилинади.

Кенг марказий хона «Қозонлик»дан тўғри юрасиз. Эшик олдида кичик саҳн. Юқорида жаҳонгир Темур туғи эгилиб турибди. Ичкарида қабр, устида ноёб яшм тоши».

Амир Темур шайхул машоийх Аҳмад Яссавийга чинакам ихлос қўйган эди, унинг ёдгорлигига қирқ қулоқли қозон ишлатиб, ҳадаё этган. Соҳибқирон ўз таржимаи ҳолида бундай деб ёзади: «...Рум пойтахтига юришимдан аввал мақсадимга эришишни олдиндан билиш учун ҳазрат Яссавийнинг қабрини зиёрат қилиб, ўша ерда фол очтирдим. Фолдан маълум бўлишича, жанг пайтида менга хавф дучор бўлармиш, лекин қуйидаги рубоийни ўқисам,

шубҳасиз муваффақиятга эришармишман. Оғир дақиқада менга ёрдам берадиган рубойи будир:

Эй қаронғу кечани шамъи шабистон этгон,
Бир лаҳзада оламини гулистон этгон,
Бас, мушқил ишим тушубдир, осон этгил
Эй барчанинг мушқулин осон этгон.»

Хожа Аҳмад Яссавийнинг даҳоси шу қадар улуғворки, «Мадинада-Муҳамад, Туркистонда — Хожа Аҳмад» деган иборада ҳаж қилишга қурби етмаганлар бу буюк зотни зиёрат қилса Маккага ҳаж этган билан баробар бўлади, деб ҳисоблаганлар. Бобомиз Аҳмад Яссавийнинг «Ҳикматлари» эса миллионлаб одамларнинг қалбидан ўрин олган.

ШОҲИ НАҚШБАНД

Ҳақ дея бўзлаган ул пири муршид исм ва шарифлари Муҳаммад, оталарининг исми Муҳаммад Жалолиддин, лекин машриқу мағрубда Ҳазрат Баҳоуддин, Хожи Бузург (Буюк Хожа), Шоҳи Нақшбанд номлари билан машҳурдир. Буюк бу зотни Урта Осиёлик машҳур шайх, тасаввуфнинг бутун ислом дунёсида кенг тарқалган нақшбандия тариқатига мансуб таълимотнинг асосчиси деб биладилар.

Ҳазрат Баҳоуддин 1318 милодий йил Бухоро шаҳри яқинидаги Қасри Орифон қишлоғида (ҳозирги Қогон туманида) туғилган. Қадимда бу қишлоқ Қасри Ҳиндувон аталиб, кейин эса ул зотни шариф шарофатлари билан Қасри Орифон деб машҳур бўлди.

Аҳмад Яссавий ва ал-Ғиждувоний сулуқларини давом эттирган Баҳоуддин Нақшбандийнинг Қасри Орифондаги мақбарасига 1544-й йили Абдул Азизхон султон сағана қурдирган. Тарих ҳужжатлари гувоҳлик беришича, Шайх Баҳоуддин Нақшбандийнинг бу мақбарасини уч марта зиёрат этиш ҳаж қилишга тенг ҳисобланган.

«Мақомат» китобида зикр қилинишича, нақшбандия тариқатининг айрим пирлари, жумладан Боязид Бастомий, Абулҳасан Харақоний, Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбандлар увайсийдирлар. Одатда, ўтганларнинг руҳи қай кимсани тарбият қилса, ундай шахс увайсий бўлар экан. Баҳоуддин Нақшбандга Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний руҳлари тариқат сабоғини берганки, тарих санаси бўйича Баҳоуддин Нақшбанд бир юз қирқ йилча кейин таваллуд топганлар.

Мир Алишер Навоий «шоҳи Нақшбанд кимхога нақш боғламоққа машҳурлар» деб таъриф берганлар. Тасаввуф тариқати бўйича ҳар бир инсон ўз ҳунари ва ҳалол меҳнати билан яшаш керак. Ҳазрат Баҳоуддиннинг «Дил ба ёру даст ба кор» деган шiorлари бутун мусулмон оламига машҳурки, бу тасаввуф таълимотининг асосларидан бири ҳисобланади.

Ривоят қилишларича, Қасри Орифонда масжид қурилишида Баҳоуддин бошларига тупроқ қўйиб ташиб, қўйидаги байтни айтар эканлар.

Ба жон мекунам кори ту, чаро накунам.

Ба сар мекошам бори ту, чаро накашам?! яъни, Аллоҳ, сенинг хизматингни жоним билан қиламан, нега уни адо этмас эканман? Сенинг юкингни бошимда кўтараман, нега кўтармас эканман.

Имон эътиқоди пок ҳар бир мусулмон Аллоҳни қалбига нақш этиб, ҳалол меҳнат билан кун кўриши Нақшбандия тариқатининг асосий шиори эканлиги мана шу ривоятда ҳам ёрқин кўриниб турибди.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислоҳ Қаримовнинг фармони билан сентябрь ойида Муҳаммад Баҳоуддин Нақшбанд пири муршиднинг 675 йиллик тўйи Ўзбекистонимизда ўтказилиши, Қасри Орифонга юртбошимизнинг ташриф буюриб буюк шайхнинг мақбараларини зиёрат қилишлари, қадим меросимизни авайлаб-асраб сақлашга этган даъватлари халқимизнинг руҳини ғоят шод этди.

ЗАНГИОТА

Тошкент вилоятида, Зангиота қишлоғида, катта йўлнинг шундай чеккасида Зангиота мақбараси жойлашган. Зангиотанинг асл исмлари Ойхўжа ибн Тошхўжа бўлиб, ул зот Аҳмад Яссавийнинг муриди эдилар.

Тарихий маълумотларга қараганда, Зангиота Хўжа Ҳаким ота (пирлари)дан диний билимларни олиб, шу билан бирга мустақил ақл ва илм ҳосил қиладилар. Ҳаким отанинг асл номлари Сулаймон Боқирғоний бўлиб, у зот сўфий шоир бўлганлар, Аҳмад Яссавийнинг халифаси эдилар. Ҳаким ота вафот этганларидан кейин, орадан маълум вақт ўтгач Зангиота у зотнинг бевалари бўлмиш биби Анбарга Хоразмга совчи юборадилар ва ўз никоҳларига оладилар, Анбарбонудан бир неча фарзандлар кўрадилар.

Зангиота милодий 1258 йил (хижрий 656) вафот этганларида юқорида айтилган қишлоққа дафн этиладилар. Бу мақбара Турондаги ғоят ажойиб тарихий ва меъморий обидадир. У XIV асрнинг 80 йилларида қурилган. Бу ҳақдаги бир ривоятда, Амир Темуր Яссавийнинг қабрини зиёрат қилгани келади ва қабр устига мақбара қуришга фармони олий беради, усталар ишга киришадилар, лекин ҳар кун кечаси девор қулаб тушаверади. Бу қизиқ бир синоат эди. Шунда Аҳмад Яссавийнинг руҳлари пайдо бўлиб, мендан аввал шошлик (тошкентлик) Зангиота (Ойхўжа)га мақбара қуришлар, деган эканлар. Бу воқеадан кейин Ясси шаҳридан Зангиота мақбарасигача одамлар қатор туриб ғиштларни қўлма-қўл узатишиб ташишган эмиш.

Зангиота қабрини меъморий обидалар мажмуи ҳам дейилади. Зеро, у дарвозахона, минор-мезона, масжид, мадраса, хонақоҳ, шийпон, ҳовуз, Зангиота ва умрдошлари Анбарбону мақбаралари-

дан ташкил топган. Олимларнинг фикрларича, мақбара услубий жиҳатдан Самарқанд шаҳридаги обидаларга ўхшашлиги чиндан-да, унинг Амир Темури бобомиз томонидан қурилганлигидан далолат беради.

Зангиота қўй боқиб, мол-қол билан шуғуллангани учун бўлса керак, уни айрим тарих ҳужжатларида ва халқ наздида подачиларнинг ҳомийси — пири дейдилар.

Азиз-авлиёларнинг боқий манзиллари нурли, обод, марҳаматли бўлиб, пок руҳлари биз гуноҳкор бандаларга Аллоҳ ато этган ҳидоят йўлида мададкор бўлсин!

МУНДАРИЖА

Инсон — ҳаёт гултожиси (Сўз боши ўрнида)	3
Кечирим сўраш калимаси (Қалиман истиғфор)	7
Марҳумларни ҳақорат қилманг	7
Тавоф этмоқнинг маъноси нима?	10
Ҳамманинг борадиган жойи	11
Қабрга тош қаламанг	14
Антиқа ҳайкаллар, қайтариқ марсиялар	19
«Жой талашманг», ер бағри кенг	21
Табақалаб кўмиш — манманлик	22
Мозорлар қаерда бўлиши керак?	24
Мозор — мевазор эмас	27
Бир томонда йғи, бир томонда кулгу	28
Тириклар ҳиммати — марҳумлар зийнати	30
Аждодларга таъзим	34
Менинг Қаъбам — Инсон (Тўлқин Расулев)*	39
Оламаро ҳар бир одам — бир олам	39
Умрбоқийлик ҳақида (Ҳадислардан намуналар)	45
Алломалар умрбоқийлик ҳақида	48
Муқаддас зиёратгоҳ	48
Аҳмад Ясавий ҳикматидан	49
Муқаддас ер	49
«... Эй фарзанд...!» («Қобуснома» дан)	49
Гунча-очилгунча (Тўлқин Расулев)	52
Ажаб саодат... (Ён дафтардан)	54
Қора тошнинг сеҳри	56
Илми тасаввуфнинг маъноси	59

* Исм-шариф қўйилган манзумалардан ташқари ҳамма мақолалар олим Вилол Аминов билан ҳамкорликда ёзилган.

На узбекском языке

Научно-познавательное издание

Эхо предков

Вилол Аминов, Тўлқин Расулев

Муҳаррир: Ҳ. Мансурова

Рассом: А. Баҳрёмов

Техник муҳаррир: М. Сандова

Босмахонага 31.08.93 й. да берилди. Босишга 10.11.93 й. да рухсат этилди. Қоғоз бичими 60×90^{1/16}. Босма қоғозга адабий гарнитурасида юқори босма усулида босилди. Босма табоғи 4.0. Нашриёт ҳисобот табоғи 4.2. 60.000 нуска 4353 буюртма Нархи шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги «Адолат» нашриёти, 700047, Тошкент, Сайилгоҳ кўчаси, 5.

Ўзбекистон Республикаси матбуот кўмитаси нашриёт-матбаа бирлашмасининг 1-босмахонасида босилди. 700002, Тошкент Сағбон кўчаси, 1-берк кўча, 2-уй.